

Graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca od 13. do 15. stoljeća

Duić, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:657904>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO
15. STOLJEĆA

Marin Duić

Mentor: dr.sc. Zlatko Jurić, red.prof.

Komentor: dr.sc. Ivana Tomas, doc.

Zagreb, 2022.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA

The architectural heritage of Kaptol and Gradec from the 13th to the 15th century

Marin Duić

SAŽETAK

U radu se istražuje graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Cilj rada je objediniti i digitalizirati dosadašnja saznanja o srednjovjekovnom graditeljskom nasljeđu tog prostora sa svrhom poticanja bolje konzervatorske prezentacije te početka šire digitalizacije zagrebačke povijesti. Podatci o nestalom ili sačuvanom srednjovjekovnom graditeljskom nasljeđu prikupili su se analizom postojeće građe i obilaskom terena. Poznati podatci o pojedinim građevinama unijeli su se u GIS program iz kojeg su se kreirale tematske karte. Napravljeno je pet različitih tematskih karata Kaptola i Gradeca uključujući kartu srednjovjekovnih zidina. Lokaliteti sa sačuvanim srednjovjekovnim graditeljskim dijelovima podijelili su se prema kategorijama, ovisno o stupnju očuvanosti te o postotku sačuvane izvorne srednjovjekovne građe. Navedeno je četrnaest lokaliteta iz srednjovjekovnog razdoblja koji imaju status nepokretnog kulturnog dobra. Ustanovljeno je deset arheoloških istraživanja na Kaptolu i Gradecu koja su otkrila srednjovjekovne nalaze. Detektirano je jedanaest srušenih ili nelociranih građevina te se uputilo na literaturu korisnu za njihovo daljnje istraživanje. Za četrnaest građevina koje su u većoj ili manjoj mjeri preživjele od srednjeg vijeka do danas napravljen je kataloški obrazac. Diplomski rad osvrnuo se i na mogućnosti digitalne prezentacije nasljeđa nadovezavši se na slične projekte u Dubrovniku i Veneciji. Pružio se i prijedlog potpunije prezentacije srednjovjekovnog nasljeđa Kaptola i Gradeca upućujući na parterno prezentiranje nekadašnjih ulaza u grad te na održavanje već prezentiranih lokaliteta.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 72 stranice, 45 reprodukcije, 3 tablice, 14 kataloških stranica, 227 fusnota.

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: digitalizacija, Gradec, graditeljsko nasljeđe, Kaptol, mapiranje, srednji vijek.

Mentor: dr.sc. Zlatko Jurić, red.prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Komentorica: dr.sc. Ivana Tomas, doc., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Ocjenjivači: dr.sc. Marko Špikić, red.prof.; dr.sc. Zlatko Jurić, red.prof.; dr.sc. Ivana Tomas, doc.; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Datum prijave rada: 22.1.2020.

Datum predaje rada: 21.3.2022.

Datum obrane rada: 28.3.2022.

Ocjena: odličan (5)

Ja, Marin Duić, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca od 13. do 15. stoljeća“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 21. ožujka 2022.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Marin Duić', is written over a light grey rectangular background.

Sadržaj

UVOD	1
PREDMET I CILJ RADA	2
PRISTUPI I METODE.....	3
DOSADAŠNJA LITERATURA I ISTRAŽIVANJA	4
1 SAZNANJA O POVIJESTI ZAGREBA OD PRAPOVIJESTI DO 13. STOLJEĆA	6
2 ZAGREB OD 13. DO 15. STOLJEĆA	12
2.1 GRADEC	13
2.1.1 <i>Provala Tatara</i>	13
2.1.2 <i>Zlatna bula i novi grad</i>	13
2.1.3 <i>Crkva sv. Marka</i>	14
2.1.4 <i>Kraljevska palača</i>	18
2.1.5 <i>Zidine Gradeca</i>	20
2.2 KAPTOL	23
2.2.1 <i>Popov toranj</i>	23
2.2.2 <i>Franjevački samostan</i>	24
2.2.3 <i>Katedrala</i>	26
2.2.4 <i>Zidine Kaptola</i>	30
3 GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA	33
3.1 ZAŠTIĆENA NEPOKRETNNA KULTURNA DOBRA NA PODRUČJU KAPTOLA I GRADECA IZ RAZDOBLJA OD 13. DO 15. STOLJEĆA.....	33
3.2 NEKA ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA NA KAPTOLU I GRADECU S PRONAĐENIM TRAGOVIMA SREDNJOVJEKOVNE ARHITEKTURE	38
3.3 SRUŠENE ILI NELOCIRANE GRAĐEVINE KAPTOLA I GRADECA IZ RAZDOBLJA OD 13. DO 15. STOLJEĆA.....	40
3.4 KATALOG SAČUVANOG GRADITELJSKOG NASLJEĐA KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA.....	43
3.4.1 <i>Crkva svetog Marka Evangelista</i>	44
3.4.2 <i>Kula Lotrščak</i>	45
3.4.3 <i>Kamenita vrata</i>	46
3.4.4 <i>Gradska kula pored Kamenitih vrata</i>	47
3.4.5 <i>Popov toranj</i>	48
3.4.6 <i>Chonova kula (Stivaličeva kula), danas palača Pongratz</i>	49
3.4.7 <i>Gradska kula ugrađena u Isusovački samostan</i>	50
3.4.8 <i>Crkva Blažene Djevice Marije (istočni zid Palače Ludovika Jelačića)</i>	51
3.4.9 <i>Zagrebačka katedrala</i>	52
3.4.10 <i>Kanonička kurija – Lektorija</i>	53
3.4.11 <i>Kanonička kurija Magdalenić</i>	54
3.4.12 <i>Crkva sv. Franje Asiškog i franjevački samostan</i>	55
3.4.13 <i>Prišlinova kula</i>	56
3.4.14 <i>Sjeveroistočna kaptolska kula</i>	57
4 MOGUĆNOSTI PREZENTACIJE SREDNJOVJEKOVNOG NASLJEĐA KAPTOLA I GRADECA	59
4.1 MOGUĆNOSTI DIGITALNE PREZENTACIJE.....	59
4.2 MOGUĆNOSTI FIZIČKE (KONZERVATORSKE) PREZENTACIJE	60
ZAKLJUČAK	64
LITERATURA	65
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	70
SUMMARY	72

UVOD

Srednjovjekovna naselja Kaptol i Gradec urbane su polazišne točke današnjeg Zagreba. Ujedinjenjem 7. rujna 1850. godine u jedinstveni kraljevski grad proglasom cara i kralja Franje Josipa, Zagreb je postao jedinstveni grad.¹ Do tada su Kaptol i Gradec funkcionirali kao dva odvojena, zasebna naselja. U povijesti Zagreba možemo izdvojiti tri ključna razdoblja njegovog urbanog razvitka. Kronološki posljednje razdoblje je ono 1960-ih godina kada Zagreb prelazi južno preko Save. Prethodi mu razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća kada je urbanistički definiran prostor današnjeg Donjeg grada s brojnim vrijednim primjerima historicističke, secesijske i modernističke arhitekture. Najstarije i, kronološki gledano, prvo ključno razdoblje ono je srednjovjekovno. U to vrijeme Gradec Zlatnom bulom postaje slobodni kraljevski grad te se gradi kraljevska palača, na Kaptolu se osniva biskupija i gradi stolna crkva, oba naselja se utvrđuju zidinama te se definira njihova urbanistička struktura. Ta urbana srednjovjekovna matrica Kaptola i Gradeca do danas je ostala sačuvana. Međutim, kod pojedinačnih parcela novija izgradnja, uglavnom barokna, zamijenila je onu izvornu. Tako unutar srednjovjekovne prostorne matrice danas imamo bogatstvo povijesnih arhitektonskih slojeva. Neke su građevine iz tog srednjovjekovnog sloja Zagreba dijelom preživjele uklopivši se raznim obnovama i rekonstrukcijama u novije strukture ili su pak s druge strane većim dijelom zadržale svoj izvorni izgled. Neke su građevine porušene te su danas ostali samo njihovi arheološki ostatci, a neke su srednjovjekovne strukture, poput gradskih zidina, danas dijelom obnovljene, ali ne ostvaruju svoj puni prostorni potencijal. Razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća, kao i razdoblje novozagrebačke moderne dobro je istražen i valoriziran. Ta graditeljska razdoblja danas tvore dijelove grada koji su sadržajno živi. Donji grad centar je života grada, a Novi Zagreb već odavno nije samo „spavaonica“ kako je nazivan u vremenu gradnje, već prostor privlačan za stanovanje i boravak. S druge strane, Kaptol, a pogotovo Gradec, zazivaju transformacije i intervencije. Glavni problem pretežito je administrativni sadržaj te promet koji je gotovo isključivo tranzitnog karaktera. Reafirmacija i popularizacija nasljeđa te primjerene konzervatorske i arhitektonske intervencije mogu dijelom pripomoći u ovim nužnim promjenama.

Digitalizacija nasljeđa tema je koja je iznimno aktualna. Mapiranje svakodnevnog života gradova i naselja, vizualizacija trgovačkih ruta, rekonstruiranje povijesnih urbanih ambijenata i

¹ Buntak, 1996., 751.

objedinjavanje arhivskih i prostornih podataka omogućuju integralno sagledavanje povijesnih prostora. Suvremeni računalni programi poput GIS programa omogućuju ujedinjavanje prostornih, povijesnih, statističkih i mnogih drugih informacija u jedinstveni sustav. Za Zagreb još nije napravljena takva digitalna sinteza, a mišljenja sam da je u taj proces najbolje krenuti od razdoblja koje je Zagreb prvotno definiralo i omogućilo mu višestoljetni rast i razvoj. Uz digitalizaciju nasljeđa, tema koja je uvijek aktualna jest i prezentacija nasljeđa u stvarnom, materijalnom svijetu. Nedavni potresi u ožujku i prosincu 2020. godine i projekti obnove koji se odvijaju ili će se odvijati mogu biti shvaćeni kao prilika za otkrivanje do sada nepoznate graditeljske povijesti Kaptola i Gradeca kao i prilika za bolje prezentiranje ovog temeljnog urbanog sloja današnjeg Zagreba. Nedavna arheološka iskapanja u Banskim dvorima potaknuta obnovom nakon potresa pokazuju kako je još mnogo toga o povijesti Zagreba ostalo neotkriveno.²

Predmet i cilj rada

U diplomskom radu obradit će se graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Osim postojećih pojedinačnih građevina, analizirat će se i izgubljene, ali putem raznih izvora poznate građevine te one građevine koje su uklopljene u kasniju izgradnju. U GIS programu³ mapirat će se i unijeti svi poznati podatci o ovom graditeljskom razdoblju Kaptola i Gradeca. Prostorni okvir istraživanja ograničen je na povijesne prostore Kaptola i Gradeca (sl. 1). U kontekstualizaciji istraživanja napraviti će se osvrt i na podgrađa (Vlaška, Šošarska i Lončarska ves), kao i na srednjovjekovnu urbanu strukturu Kaptola i Gradeca, ali ona neće biti predmet užeg istraživanja. Razdoblje od 13. do 15. stoljeća razdoblje je iznimno važnih događaja za Zagreb poput provale Tatara, Zlatne bule, gradnje katedrale, izgradnje zidina i sl. koje su definirale budući razvoj naselja te je stoga ovo razdoblje i odabrano za istraživanje u diplomskom radu.

² U petak u 11 sati u Banskim dvorima će se predstaviti prva faza arheoloških istraživanja u sjevernom dijelu dvorišta, Vlada Republike Hrvatske, 2021., <https://vlada.gov.hr/vijesti/u-petak-u-11-sati-u-banskim-dvorima-ce-se-predstaviti-prva-faza-arheoloskih-istrazivanja-u-sjevernom-dijelu-dvorista/31607> (pregledano 5.6.2021.)

³ Geografski informacijski sustav. Za izradu ovog rada koristio se program QGIS verzije 3.18. Zürich.

Cilj ovog rada je objediniti i digitalizirati dosadašnja saznanja o srednjovjekovnom graditeljskom nasljeđu Kaptola i Gradeca te dati prilog vrednovanju i prezentaciji ovih dijelova naše kulture. Želja je da ovaj diplomski rad u kojem će se obraditi samo uži segment zagrebačke povijesti bude prvi korak prema njenoj široj digitalizaciji. Cilj je također potaknuti na bolju konzervatorsku prezentaciju ovog graditeljskog razdoblja kako bi on bio vidljiviji i u fizičkom prostoru.

1. Kaptol i Gradec - prostorne granice istraživanja

Pristupi i metode

Podatci o nestalom ili sačuvanom zagrebačkom srednjovjekovnom graditeljskom nasljeđu prikupit će se analizom postojeće građe. Podatci će se pronaći u sekundarnim povijesnim izvorima i arheološkim izvještajima. Svi će se lokaliteti uživo obići i fotografirati. Poznati podatci o pojedinim građevinama unijet će se u GIS program iz kojeg će se kreirati tematske karte koje će poslužiti za daljnje analize. Lokaliteti sa sačuvanim srednjovjekovnim graditeljskim dijelovima podijelit će se prema kategorijama, ovisno o stupnju očuvanosti te o postotku sačuvane izvorne

srednjovjekovne građe što je detaljnije objašnjeno na stranici 33. Mapirat će se srušene građevine iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća. Proučit će se arheološka istraživanja provedena na Kaptolu i Gradecu s pronađenim tragovima srednjovjekovne arhitekture. Popisat će se zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca s tragovima iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća. Istražit će se i mogućnosti digitalne i fizičke (konzervatorske) prezentacije srednjovjekovnog zagrebačkog graditeljskog nasljeđa.

Dosadašnja literatura i istraživanja

O povijesti Zagreba i njegovoj spomeničkoj baštini je do sada pisano mnogo. Prije svega, treba istaknuti monumentalno djelo Ivana Krstitelja Tkalčića *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba, prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* koje je počeo objavljivati 1889. godine, a koje je postavilo temelj za sve buduće istraživače Zagreba.⁴ Važno je predstaviti ključne pregledne knjige povijesti Zagreba. Gjurio Szabo 1941. godine izdaje knjigu *Stari Zagreb*, a Rudolf Horvat 1942. godine knjigu *Prošlost grada Zagreba*.⁵ Godine 1975. objavljena je knjiga *Tisućljetni Zagreb* autora Ivana Kampuša i Igora Karamana koja je doživjela veliku popularnost.⁶ Nada Klaić 1982. godine izdaje važno djelo *Zagreb u srednjem vijeku (Povijest Zagreba)*, a Franji Buntaku je posthumno 1996. godine objavljena knjiga *Povijest Zagreba*.⁷ Najrecentnija knjiga takve tematike jest *Povijest grada Zagreba* urednika Ive i Slavka Goldsteina.⁸ Prvi svezak koji obrađuje razdoblje od prethistorije do 1918. godine izdan je 2012. godine, a drugi svezak koji obrađuje razdoblje 20. i 21. stoljeća izdan je 2013. godine.

Neki su istraživači u svojim djelima pozornost usmjerili pojedinačno na Kaptol ili na Gradec. Vladimir Bedenko 1989. godine izdaje važnu knjigu *Zagrebački Gradec* u kojoj analizom zemljišnih knjiga i drugih arhivskih izvora oživljava urbanu topografiju povijesnog Gradeca.⁹ Lelja Dobronić jedna je najproduktivnijih istraživačica Zagreba. Njena djela poput knjiga *Zagrebački gornji grad nekad i danas* iz 1967. godine, *Zagrebačka biskupska tvrđa* iz 1988. godine, *Biskupski i kaptolski Zagreb* iz 1991. godine i *Slobodni i kraljevski grad Zagreb* iz 1992.

⁴ Tkalčić, 1889. – 1905.

⁵ Szabo, 1941.; Horvat 1992. [1942.].

⁶ Kampuš, Karaman, 1975.

⁷ Klaić, 1982.; Buntak, 1996.

⁸ Goldstein, Goldstein (ur.), 2012.

⁹ Bedenko, 1989.

godine i dalje su važan izvor suvremenim istraživačima povijesti grada.¹⁰ Hrvatski arheološki godišnjak redovito izdaje vijesti o arheološkim istraživanjima u Hrvatskoj pa tako i u gradu Zagrebu.¹¹ Kod teme arheologije važno je spomenuti i knjigu Željka Deme *Opatovina : tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti* iz 2006. godine u kojoj su prikazani rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine.¹²

Ono što do sada još nije napravljeno, a tema je diplomskog rada, jest fokusiranje isključivo na srednjovjekovno graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca te njegovo kartografsko objedinjavanje i katalogiziranje.

¹⁰ Dobronić, 1967.; Dobronić, 1988.; Dobronić, 1991.; Dobronić, 1992.

¹¹ Mašić, 2005.a.; Mašić, 2005.b.; Mašić, 2015.; Mašić, Bugar, 2007.; Mašić, Bugar, Pantlik, 2006.; Mašić, Pantlik, 2006.; Mašić, Pantlik, 2007.; Mašić, Pantlik, 2010.; Škoberne, 2010.

¹² Demo, 2006.

1 SAZNANJA O POVIJESTI ZAGREBA OD PRAPOVIJESTI DO 13. STOLJEĆA

Iako je predmet diplomskog rada graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca u razdoblju od 13. do 15. stoljeća, važno je predstaviti kontekst nastanka i razvoja Zagreba od prvih poznatih prapovijesnih arheoloških nalaza do razdoblja 13. stoljeća kako bi se dobile osnovne informacije o povijesnom razvoju Kaptola i Gradeca.

Šire zagrebačko područje naseljeno je još u prapovijesti.¹³ U špilji Veternici iznad Stenjevcia pronađeni su tragovi ljudskog života još iz razdoblja paleolitika.¹⁴ Iz razdoblja neolitika, otprilike 1500. godine pr. Kr., nije pronađeno nikakvo naselje, ali su pronađeni brojni, iako razbacani nalazi poput četiri polirane kamene sjekire – jedna na Opatovini, druga na Jarunu, treća na Rudešu i četvrta u potoku Medveščaku.¹⁵ Brončano doba donijelo je prva naselja koja niču na zagrebačkom području. Iz razdoblja 1600. do 1300. g. pr. Kr. pronađen je zlatni nakit, a u razdoblju od oko 1300. do 750./700. g. pr. Kr. na zagrebačkom području obitavala je kultura polja sa žarama.¹⁶ Brojni grobovi, koji upućuju na obližnje naselje, pronađeni su u današnjem Vrapču i na Horvatima, a nalazi oko Medvedgrada čine vjerojatnim pretpostavku da je i ondje postojalo naselje. Na Gradecu su pronađeni ostatci naselja iz kasnog brončanog doba za koje se procjenjuje da je nastalo možda već u 11. stoljeću pr. Kr., a svoj puni vrhunac doživjelo u starijem željeznom dobu.¹⁷ Naselje se održalo do 6. ili 5. stoljeća pr. Kr. kada se, pretpostavka je, mirno ugasilo.¹⁸

U 1. stoljeću pr. Kr. današnje šire zagrebačko područje potpalo je pod vlast Varcijana, keltiziranog panonskog naroda pod podaništvom Taurisca, čijom zaslugom se u 1. stoljeću pr. Kr. oživljava naselje na Gradecu.¹⁹ Taurisci i Varcijani bili su u dobrim odnosima s Rimljanima jer su Rimljani u tri navrata prošli zagrebačkim područjem u napadu na Segestiku (buduću Sisciju), ali nisu naišli na otpor.²⁰ Varcijani su se rimskoj vlasti podvrgnuli 35.-33. pr. Kr. Varcijanska Andautonija u

¹³ Širim zagrebačkim područjem u ovom radu podrazumijeva se prostor od Medvednice na sjeveru, današnjeg Podsuseda na zapadu, na istoku u ravnini današnjih naselja Sveti Ivan Zelina, Dugo Selo i Rugvica te ravnine današnjeg Donjeg Stupnika, Brezovice i Velike Gorice na jugu.

¹⁴ Buntak, 1996., 15.

¹⁵ Isto, 15-16.

¹⁶ Gračanin, 2012., 5.

¹⁷ Arheološka istraživanja u Banskim dvorima koja su u tijeku zasigurno će baciti novu sliku na povijest ovog razdoblja. *U petak u 11 sati u Banskim dvorima će se predstaviti prva faza arheoloških istraživanja u sjevernom dijelu dvorišta*, Vlada Republike Hrvatske, 2021., <https://vlada.gov.hr/vijesti/u-petak-u-11-sati-u-banskim-dvorima-ce-se-predstaviti-prva-faza-arheoloskih-istrazivanja-u-sjevernom-dijelu-dvorista/31607> (pregledano 5.6.2021.)

¹⁸ Buntak, 1996., 7-8.

¹⁹ Gračanin, 2012., 8-9.

²⁰ Prvi puta su prošli 156. g. pr. Kr., drugi puta 129. g. pr. Kr., a treći puta 119. g. pr. Kr. Gračanin, 2012., 9.

rimskom razvoju naselja bila je važnija od prostora budućeg grada Zagreba jer se nalazila na istaknutom riječnom i cestovnom koridoru, a ondje se nalazio i jedan od malobrojnih savskih prijelaza. Stoga je dolaskom Rimljana zagrebačko područje u upravnom smislu pripalo Andautoniji.²¹

Rimljani grade nove i održavaju postojeće cestovne koridore koji će se koristiti i u kasnijim razdobljima. Zagrebačkim područje prolazile su dvije državne ceste – jedna koja je spajala Enonu (Ljubljana) i Sisciju (Sisak) te druga koja je spajala Petovio (Ptuj) i Sisciju, te brojni sporedni putevi.²² Osim brojnih prometnica u antičko doba na Medvednici se nalaze i četiri kamenoloma – u Podsusedu, Gornjem Vrapču, Crnoj Vodi kod Markuševca i u Čučerju.²³ Izuzev Andautonije, u rimskom je razdoblju na zagrebačkom području osim brojnih manjih naselja postojalo i veće naselje u središtu današnjeg Stenjeveca, ali njegovo ime nije sačuvano. Naselje je vjerojatno osnovano u prvoj polovini 1. stoljeća, procvat je doživjelo u 1. i 2. stoljeću, a propast, poput Andautonije, početkom 5. stoljeća.²⁴ Slabljenjem rimskog carstva krajem 4. stoljeća popustile su i granice Carstva. Krajem 378. i početkom 379. godine Panonijom su navalili pobunjeni odredi Huna, istočno-germanskih Ostrogota i iranskih Alana.²⁵

Slabljenje centralne rimske vlasti najvjerojatnije je prouzročilo da se nekadašnja nizinska naselja počinju seliti na utvrđene točke na povišenom terenu koje su pružale veću sigurnost od pljačkaških prodora. Stanovništvo se u početku selilo samo prema potrebi u trenutcima opasnosti, ali kasnije se i trajno naseljavalo.²⁶ Velika germanska provala preko Dunava 405. godine negativno je utjecala na stanovnike ovih prostora. Nizinska naselja i ladanjski sklopovi opstali su još neko vrijeme, ali s obzirom na kontinuiranu opasnost možemo pretpostaviti kako početkom 5. stoljeća stari način života prestaje postojati i kako se stanovništvo seli u sigurnije naseobine. Primjer takvog zbjega na zagrebačkom području je Kuzelin, a može se pretpostaviti da je utvrđenje postojalo također i na brežuljku gdje se smjestio Gradec.²⁷ Na Gradecu je otkriven brončanik istočnorimskog cara Justina II iz 570./571. godine. Taj pojedinačni nalaz ne može potvrditi pretpostavku o postojanju utvrde na Gradecu u tom razdoblju iako se s tim može dovesti u vezu.²⁸

²¹ Isto, 10.

²² Gregl, 1991., 40-41.

²³ Gračanin, 2012., 10.

²⁴ Isto, 11-12.

²⁵ Isto, 16.

²⁶ Isto, 17.

²⁷ Isto, 17.

²⁸ Isto, 18.

Krajem 6. stoljeća na ove prostore dolaze Avari i Slaveni. Avarski ratni pohod na posljednja rimska uporišta zabilježen je otkrićem trokrilne avarske strijele na Kuzelinu, preostale iz borbe za tu utvrdu.²⁹ Došljaci su prepoznali prednosti zagrebačkog područja na što upućuju bedemske konstrukcije na istočnoj strani Gradeca, južno od zgrade Muzeja grada Zagreba, prema Radićevoj i Tkalčićevoj ulici. Dendrokronološkom metodom otkriveni drveni dijelovi bedema datirani su u kasno 7. stoljeće, točnije u 679. godinu.³⁰ Izgledno je da je tijekom 8. stoljeća gradečki brežuljak, iz još nepoznatog razloga, izgubio primat u odnosu na susjedni, kaptolski. Iskapanja na Opatovini 2002. godine (sl. 2) ukazala su na postojanje ranosrednjovjekovnog naselja na Kaptolu.³¹ Iskapanjima je utvrđeno kako se ispod kasnosrednjovjekovnog groblja pronađenog ispred crkve sv. Franje nalazilo ranije naselje. Pronađeni ostatci ukazivali su na postojanje podzemunice.³² Prema analizi pronađenih predmeta, podzemunice na Opatovini datiraju se u vrijeme od kasnog 8. stoljeća do prve polovine ili sredine 10. stoljeća te od druge polovine 10. do ranog 11. stoljeća.³³ Raniji nalazi otkriveni rušenjem Bakačeve kule 1906.-1907. godine ukazivali su da se upravo na Kaptolu oformila prvotna slavenska jezgre zagrebačkog naselja što je kasnije i potvrđeno iskapanjima na Opatovini 2002. godine.³⁴ Možemo pretpostaviti kako je krajem 8. tj. početkom 9. stoljeća na Kaptolu postojala naseobina koje se vjerojatno nalazilo unutar obrambenog jarka i nasipa. Prostor je bio pogodan za smještaj i obranu budući da je naselje s južne i zapadne strane obrubivao potok Medveščak, na neposrednoj istočnoj strani kaptolskog brežuljka nekada se prostirala močvara (danas park Ribnjak) dajući dodatnu sigurnost u slučaju neprijateljskog napada, a potrebe za obradivim zemljištem osiguravane su južno i zapadno, te dalje istočno. Početkom 9. stoljeća, nakon što su Franci porazili ostatke avarske vlasti, na prostoru između Save i Drave formira se kneževina Donja Panonija. Njen prvi poznati knez je Ljudevit protiv koga su Franci povelili niz ustanaka između 819. i 822. godine.³⁵ Poznato je da je donjopanonski knez učvršćivao utvrde na svojem području djelovanja pa je tako vjerojatno da je učvrstio i Gradec, a moguće je da upravo u sukobima s Francima gradačka utvrda konačno uništena.³⁶ Opravdano je pretpostaviti da

²⁹ Isto, 18.

³⁰ Isto, 18.

³¹ Arheološka iskapanja obavili su u veljači i ožujku 2002. godine stručnjaci srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu. Na iskapanja se odlučilo nakon što su prilikom rekonstrukcije kanala i vodoopskrbnog cjevovoda uočeni tragovi ljudskih skeleta.

Demo, 2006., 12.

³² Podzemunice (*Grubenhäuser; sunken-floored hut*) građevine od 6. do 13. st. Podzemunice pronađene na Opatovini građevine su nepravilnog četvrtastog oblika tlocrtnih dimenzija 3x3 do 3x4 m, oslonjene na dvije ili više nosivih greda tvoreći dvostrešni krov te ukopane u zemlju do dubine prosječno 45 – 90 cm.

Demo, 2006., 26.

³³ Demo, 2006., 28.

³⁴ Isto, 25.

³⁵ Gračanin, 2012., 20

³⁶ Isto, 20.

je pod franačkim utjecajem slavensko kaptolsko naselje u 9. stoljeću dobilo župnu crkvu. To je bila crkva svete Marije za koju se misli da se nalazila na mjestu postojeće katedrale.³⁷

Prvi zapis o Zagrebu kao utvrdi *Zagrab* (*castrum Zagrab*) potječe iz kraja 12. stoljeća iz djela anonimnog notara kralja Bele III. U zapisu se navodi kako su Ugari sredinom 10. stoljeća na jednom od svojih vojnih pohoda zauzeli utvrde Zagreb (*castrum Zagrab*), Požegu (*castrum Posaga*) i Vukovar (*castrum Vlcou*).³⁸ Slavensko naselje preživjelo je ugarski napad. Početkom 10. stoljeća s juga se na zagrebački prostor postupno širi utjecaj hrvatske kraljevine. Hrvatska vlast je osnažila u prvoj polovini 11. stoljeća kada se mogu pretpostaviti i početci županijskog ustroja.³⁹ O važnosti i veličini tadašnjeg Zagreba svjedoče i nalazi pronađeni u njegovoj okolici koji govore o većoj naseljenosti i nastanku novih naselja na ovom prostoru.⁴⁰

Nakon smrti posljednjeg Trpimirovića Stjepana II. u proljeće 1091. godine preko Drave je provalio ugarski kralj Ladislav I. nastojeći iskoristiti nastalu situaciju kako bi došao na vlast. U tom pohodu koji je prošao bez otpora Zagreb je potpao pod vlast Arpadovića.⁴¹ Kako bi ojačao ugarski položaj u ovim krajevima Ladislav I. osniva Zagrebačku biskupiju.⁴² Granice biskupije uglavnom su se poklapale s granicama kasnoantičke pokrajine Donje Panonije.⁴³ Točna godina osnivanja zagrebačke nadbiskupije predmet je spora između hrvatskih i mađarskih povjesničara.⁴⁴ Mađarski povjesničari datiraju osnutak biskupije prije 1091. godine što povlači tezu da je u ovim krajevima ugarska vlast bila najvjerojatnije uspostavljena i prije Ladislavova pohoda.⁴⁵ Godine 1092. na crkvenom saboru u Szabolcsu u današnjoj Mađarskoj zacrtane su osnovne smjernice crkvenog razvoja u Ugarskoj. Jedan od produkata tih smjernica možda je upravo i osnivanje zagrebačke biskupije.⁴⁶ Osnivanje biskupije u hrvatskoj historiografiji i dalje se ipak najčešće datira u 1094.

³⁷ Demo, 2006., 21.

³⁸ Isto, 23.

³⁹ Budak, 1994., 109.

⁴⁰ Južno od crkve Uznesenja blažene Djevice Marije u Stenjevcu pronađena su 193 groba. U vinogradima između Vrhovca i Črnomerca pronađen je pojedinačan nalaz naušnice koja bi mogla upućivati na srednjovjekovno groblje u blizini, a time i na naselje.

Gračanin, 2012., 21.

⁴¹ Gračanin, 2012., 23.

⁴² Zagrebačka biskupija graničila je na istoku i sjeveru s Pečujanskom biskupijom, na sjeverozapadu sa Salzburškom biskupijom, na zapadu s Akvilejskim (Oglaj) patrijarhatom, na jugu s Krbavskom i Kninskom biskupijom i na jugoistoku s Bosanskom biskupijom. To je prostor omeđen Sutlom i Žumberkom na zapadu, Murom i Dravom na sjeveru, Dunavom na istoku te Savom i Kupom na jugu.

⁴³ Činom osnivanja Zagrebačke biskupije prekinuta je tradicija nadležnosti zagrebačkog područja Siscijskoj (Sisačkoj) biskupiji koja je pak bila pod nadležnosti Splitske nadbiskupije.

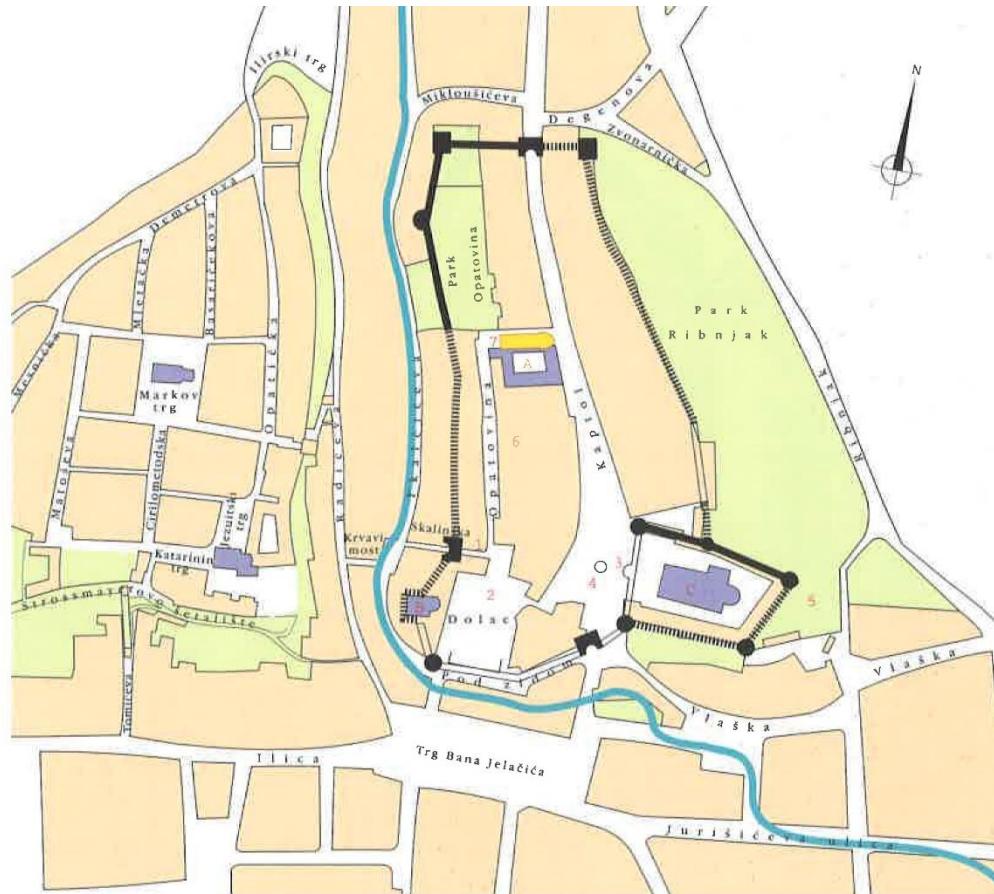
Gračanin, 2012., 23, 26.

⁴⁴ Lelja Dobronić sažela je mišljenja povjesničara i njihove prijedloge godine osnutka zagrebačke biskupije. Dobronić, 1991., 20-21.

⁴⁵ Gračanin, 2012., 26.

⁴⁶ Isto, 26.

godinu.⁴⁷ Pri osnivanju biskupije vjerojatno je ustrojen i zagrebački kaptol (sl. 3). Prvi sačuvani spomen Zagrebačkog kaptola seže u 1175. godinu kada mu Bela III. potvrđuje posjede Zelinu i Novi predij.⁴⁸

Bedemi / Walls (prema / from KLAIČ 1982):

- sačuvani i vidljivi
Preserved and visible;
- ||||| unutar postojećih stambenih objekata
Incorporated into existing dwelling structures;
- uništeni i danas nepostojeći
Destroyed and no longer exist.

Potok Medveščak / Medveščak Stream:

- korito potoka prije 1896. god.
The course of the stream prior to 1896.

Crkveni objekti / Religious structures:

- A Sv. Franjo, crkva (franjevački samostan)
Church of St. Francis (Franciscan Monastery)
- B Sv. Marija, crkva (cistercijski samostan)
Church of the Blessed Virgin Mary
(ex Cistercian Monastery)
- C Sv. Stjepan, stolnica
Church of St. Stephen, Cathedral

Arheološki nalazi na Kaptolu (1872.-2005. god.) / Archaeological finds at Kaptol (1872-2005):

slučajni nalazi / Chance finds:

- 1 rimski carski brončani novac, IV st. po Kr. (otkr. 1872. god.);
Roman imperial bronze coinage, 4th cent. AD (disc. 1872);
- 2 pretpovijesna kamena sjekira, oko 4000 god. pr. Kr. (otkr. 1894. god.);
Prehistoric stone axe, ca. 4000 BC (disc. 1894);
- 3 ranosrednjovjekovni brončani nakit, 8.-10./11. st. po Kr. (otkr. 1906./7. god.);
Early medieval bronze jewellery, 8th-10th/11th cent. AD (disc. 1906/7);
- 4 srednjovjekovno groblje, 13./14.-16. st. po Kr. (otkr. 1939., 1979., 2005. god.);
Medieval graveyard, 13th/14th-16th cent. (disc. 1939, 1979, 2005);

arheološka iskopavanja / Archaeological excavations:

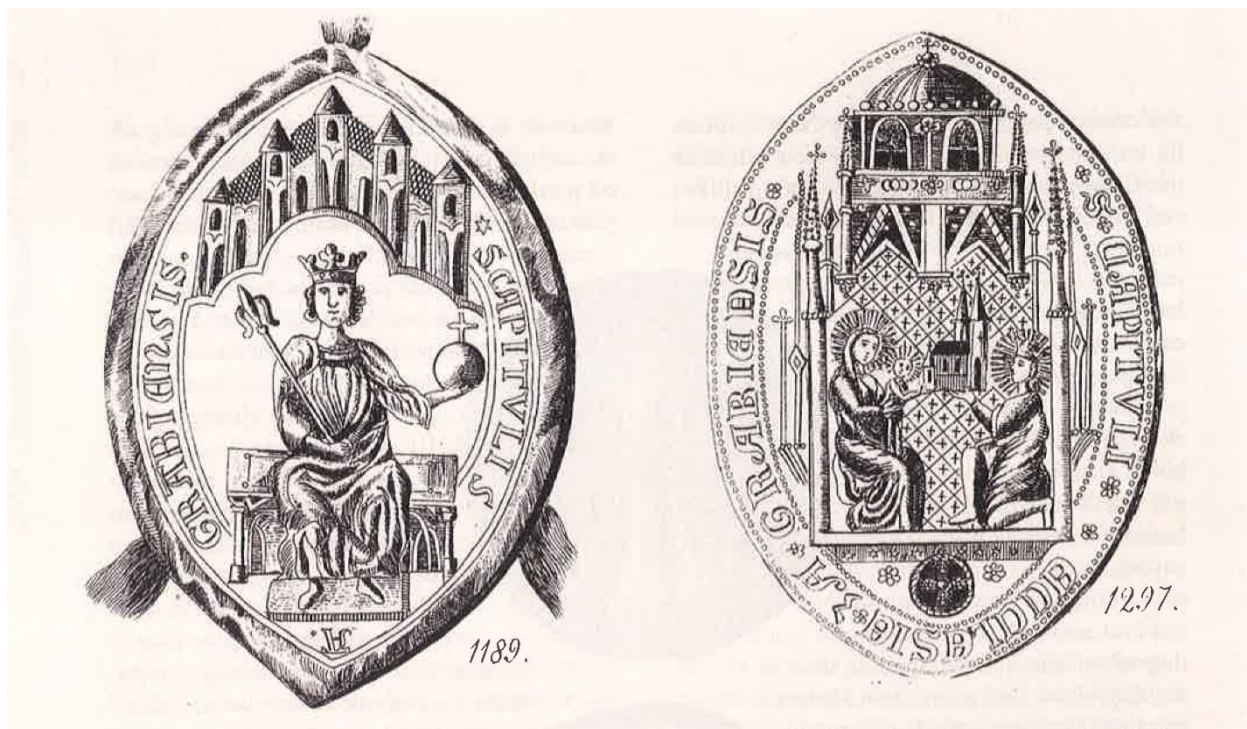
- 5 srednjovjekovni drveni bedem, 9.-10. st. po Kr. (?); iskopavanje AMZ, 1951. god.;
Medieval timber fortification, 9th-10th cent. (?); excavation AMZ, 1951;
- 6 srednjovjekovni stambeni objekti, 14.-15. po Kr.; iskopavanje MGZ 2001. god.;
Medieval dwelling structures, 14th-15th cent.; excavation MGZ, 2001;
- 7 srednjovjekovno naselje i groblje, 8.-16. st. po Kr.; iskopavanje AMZ, 2002. god.
Medieval settlement and graveyard, 8th-16th cent.; excavation AMZ, 2002.

2. Arheološki nalazi na Kaptolu 1872.-2005.

⁴⁷ Lelja Dobronić dala je u knjizi *Biskupski i kaptolski Zagreb* sažeti pregled historiografskih promišljanja o godini osnutka zagrebačke biskupije.

Dobronić, 1991., 20-21.

⁴⁸ Dobronić, 1991., 137.

3. Najstariji kaptolski pečati iz 12. i 13. stoljeća s prikazima prve zagrebačke katedrale

2 ZAGREB OD 13. DO 15. STOLJEĆA

Osnutkom biskupije Zagreb je dobio dodatni poticaj za razvoj i postao poželjno mjesto za daljnje naseljavanje. Srednjoeuropski i istočnoeuropski vladari u doseljenicima vide priliku za razvoj vlastitih zemalja, pa tako primjerice, kralj Bela IV. šalje poslanike na područje današnje Njemačke kako bi vrbovali potencijalne koloniste prema njegovim zemljama.⁴⁹ Godine 1198. herceg, a kasnije i kralj Andrija II. dodjeljuje zagrebačkom biskupu povlasticu sudstva. Tom prilikom među biskupovim podanicima navedeni su Ugari, Latini i Slaveni.⁵⁰ U tadašnjem Zagrebu postoji nekoliko razvijenih podgrađa poput *Vicus Latinorum* (Vlaška Ves) ili *Vitus Theutonicorum* (Njemačka ulica).⁵¹ Iako je to i ranije, Zagreb povijesnu potvrdu da je ne samo biskupijsko središte, već i središte županije dobiva 1209. godine prvim spomenom jednog zagrebačkog župana, a 1225. godine i same Zagrebačke županije.⁵²

Na Gradecu su, osim ostataka konstrukcije bedema iz 679. godine, o čemu je bilo ranije riječ, pronađeni i graditeljski ostatci iz 12. stoljeća. Arheološka istraživanja iz 2005. i 2006. godine pokazala su da je na Gradecu i prije 1242. godine postojala crkva s grobljem. Vjerojatno ne možemo govoriti o kontinuitetu naseljenosti od 7. do 13. stoljeća, ali važno je istaknuti kako u 12. i u prvoj polovici 13. stoljeća na Gradecu postoji naselje, iako znatno skromnije od onog na kaptolskom brežuljku.⁵³ Gradec je 1368. godine brojao nešto više od 2000 stanovnika s pravom gradečkog građanina te su bili smješteni u oko 200 kuća.⁵⁴ U 12. i 13. stoljeću vjerojatno još ne postoji naselje kanonika na Kaptolu, nego do tada još žive zajedno u zgradi sjeverno od katedrale pored ribnjaka.⁵⁵ Biskup Stjepan II. odriče se 1237. godine zemljišta sjeverno i zapadno od katedrale u korist Kaptola, a biskup Augustin Kažotić (1303.-1322.) vjerojatno je podijelio kanonički posjed na dijelove i predao kanonicima na korištenje.⁵⁶ Kanonička ulica s drvenim kanoničkim kurijama spominje se u dokumentima tek 1334. godine.⁵⁷ Na sljedećim stranicama obradit će se događaji ili građevine važne za tadašnji Kaptol i Gradec, a koje se također vežu na temu diplomskog rada. Građevine koje, zbog opsega rada, nisu detaljnije obrađene u ovom

⁴⁹ Nikolić Jakus, 2012., 34.

⁵⁰ Isto, 34.

⁵¹ Budak, 1992., 26-27.

⁵² Demo, 2006., 23.

⁵³ Nikolić Jakus, 2012., 35.

⁵⁴ Grgin, 2012., 66.

⁵⁵ Nikolić Jakus, 2012., 42.

⁵⁶ Nikolić Jakus, 2012., 42.

⁵⁷ Isto, 42.

poglavlju, a građene su u razdoblju od 13. do 15. stoljeća, prikazane su u poglavlju 4 u katalogu na stranicama 43-58.

2.1 Gradec

2.1.1 Provala Tatara

Provala Tatara (Mongola) jedan je od dramatičnijih događaja u zagrebačkoj povijesti. Pod vodstvom Temudžina (Džingis-kana) Mongoli početkom 13. stoljeća započinju osvajanja. Poslije poraza ugarske vojske na rijeci Šajo 1241. godine Mongoli dolaze u naše krajeve.⁵⁸ Kralj Bela IV. bježi pred nadolazećom vojskom. Kratkotrajno se povlači na prostor današnje Austrije, a zatim proljeće i ljeto 1241. godine provodi u Zagrebu. Nakon što je saznao za novi tatarski pohod, sklanja se u Split pa zatim u Trogir. U rano proljeće 1242. godine Tatari su saznali za smrt velikog kana Ogotaja te se povlače iz Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva.⁵⁹ Bela IV. uvidio je iz tatarskog pohoda kako su utvrđeni gradovi najefikasniji u borbi protiv nadolazećih osvajača. Vladar nije imao dovoljnu financijsku moć da samostalno ulaže u gradnju i utvrđivanje gradova, već je u tome trebao pomoć plemstva, crkve i samih gradova. To je i jedan od razloga zašto 1242. godine izdaje Zlatnu bulu, možda i najvažniji dokument u povijesti grada Zagreba.⁶⁰

2.1.2 Zlatna bula i novi grad

Hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. u Virovitici dodjeljuje Gradecu 16. studenog 1242. godine „temeljni dokument opstojnosti grada“.⁶¹ Zlatna bula stvorila je uvjete da Gradec privuče što više kolonista koji će razviti trgovinu i sam grad. Građani koji naseljavaju Gradec nakon 1242. godine u Zlatnoj buli spominju se kao *hospites*, tj. doseljenici. O podrijetlu tih doseljenika povjesničari nisu suglasni, ali možda činjenica da kraljev privilegij ne spominje konkretan prostor odakle *hospites* dolaze upućuje na njihovo naseljavanje iz više pravaca.⁶² U ovom razdoblju započela je povijest Zagreba kakvog ga mi poznajemo, kao „dvojnog grada“ – Kaptol na jednom, a Gradec na

⁵⁸ Isto, 36.

⁵⁹ Isto, 36.

⁶⁰ Isto, 36.

⁶¹ Isto, 43.

⁶² Isto, 39.

drugom brežuljku.⁶³ Unatoč postojanju ranijeg naselja, grad nastao nakon tatarske provale novi je grad. Značajka novoosnovanih planiranih gradova jest njihov pravilan tlocrt. U toj pravilnosti Gradeca ipak je prisutna dvojnost; središnji dio grada zaista ima pravilan tlocrt, ali obodni je prilagođen topografskoj situaciji.⁶⁴ Taj pravilan tlocrt jedinstven je primjer planiranog grada u kontinentalnom dijelu Hrvatske.⁶⁵ Centralnoj građevini naselja – crkvi sv. Marka – pristupa se prilaznom ulicom s juga koja se nalazi točno u osi ulaznog portala crkve. Grad je podijeljen na blokove (*insule*), a svaki građanin je dobio parcelu od otprilike 400 m².⁶⁶ Trgovine su se gradile oko Markova trga i prema Kamenitim vratima.⁶⁷ Građani Gradeca dobili su niz povlastica, ali i obveza. Uspostava sudske nadležnosti jedna je od najvažnijih povlastica građana. Izabrani sudac imao je *ius gladii* („pravo mača“), pravo izricanja presuda koje su u nekim slučajevima mogle biti i smrtne.⁶⁸ Osim prava na biranje sudca, građani Gradeca dobili su 1256. godine i pravo da organiziraju veliki sajam osam dana uoči i osam dana poslije blagdana sv. Marka (25. travnja). Župa sv. Marka prvi puta se spominje 1261. godine kada kraljica Marija izdaje privilegij kojim se župa izdvaja iz jurisdikcije zagrebačkog biskupa.⁶⁹ S druge strane najveća obveza građana definirana Zlatnom bulom bila je utvrđivanje grada vlastitim snagama i sredstvima.

2.1.3 Crkva sv. Marka

Crkva svetog Marka središnja je građevina Gradeca (sl. 4). U Zlatnoj buli spominje se gradska crkva, ali bez titulara, a crkva svetog Marka navodi se, doduše, indirektno 1256. godine kada kralj Bela IV. daje dozvolu da se u Gradecu svake godine održava sajam za blagdan svetog Marka.⁷⁰ Župna crkva svetog Marka u popisu župa zagrebačke nadbiskupije prvi se put spominje 1334. godine.⁷¹

Tijekom srpnja i kolovoza 2006. godine provedena su arheološka istraživanja na Trgu svetog Marka koja su, među ostalim, otkrila i ostatke dvaju skeleta presječena temeljima zapadnog zida

⁶³ Milić, 1995., 100.

Neki drugi primjer povijesnih dvojnih gradova su Budimpešta i Krakow.

⁶⁴ Bedenko, 1989., 111.

⁶⁵ Milić, 1995., 41.

⁶⁶ Nikolić Jakus, 2012., 40.

⁶⁷ Bedenko, 1989., 106-110.

⁶⁸ Stanovnici, primjerice, Vlaške vesi prizivni sudac bio je biskup, a njihov vlastiti sudac mogao je suditi tek u manjim parnicama. povijest zagreba 43-45

⁶⁹ Nikolić Jakus, 2012., 45.

⁷⁰ Dobronić, 1983., 19.

⁷¹ Horvat, 2013., 14.

u području donjih ekstremiteta što upućuje na postojanje starijeg sakralnog zdanja i pripadajućeg groblja prije tatarske provale.⁷² Oko crkve svetog Marka pokojnici su ukopavani sve do 1473. godine kada je papa Siksto IV. dopustio dominikancima otvaranje novog groblja na Gradecu.⁷³

Kako je izgledala crkva u 13. stoljeću nije poznato jer su kasnije pregradnje promijenile njen izgled. Osim osnovnog tlocrta i romaničkog prozora u južnom zidu broda nema nikakvih drugih tragova romanike.⁷⁴ U kasnom 14. stoljeću pregrađuje se u gotičkom stilu i to intenzivno u razdoblju između 1355. i 1376. godine.⁷⁵ Pretpostavlja se da se radilo o dvoranskom tipu trobrodne crkve s pet svodnih traveja u svakom brodu. Izvedeni su kontrafori i svetište koje je kraće nego postojeće.⁷⁶ Početkom 15. stoljeća ponovno se radi na crkvi kada se izvodi duže svetište te južni portal.

O južnom portalu 1943. godine piše Željko Jiroušek povezujući figuralni ukras portala s južnonjemačkom plastikom. Toj tezi se priklanja i Ljubo Karaman 1950. godine. U prvoj opsežnijoj studiji posvećenoj južnom portalu Anđela Horvat portal i portalnu plastiku pripisuje kao jedinstveno djelo utjecaju praške radionice Petra Parlera.⁷⁷ Franjo Buntak 1963. godine nadopunjuje njena istraživanja utvrdivši prisustvo više osoba imenom Parler na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće na Gradecu. Godine 1971. Emilijan Cevc piše o južnom portalu povezujući ga s parlerijanskim krugom Schwäbisch-Gmünd-Augsburg.⁷⁸ Nada Klaić osporava prijedloge Anđele Horvat ističući kako „parler“ označava funkciju nadglednika radova priklonivši se Jiroušekovom i Karamanovom mišljenju o južnonjemačkim utjecajima.⁷⁹ Najrecentniju atribuciju dao je Zdenko Balog pripisujući južni portal bečkom umjetničkom krugu škole koja se okuplja oko figuralnog ukrasa Albertinskog kora, a posebno u prvim odrazima dvorske škole Rudolfa Habsburškog.⁸⁰

Navedeni radovi, ali i drugi radovi o južnom portalu crkve svetog Marka mogu se podijeliti u tri osnovne hipoteze o portalu. Prva je teza Anđele Horvat koja naglašava praške veze i jedinstvo portala i portalne plastike; druga je teza Emilijana Cevca kojoj se priklanja i Nada Klaić o

⁷² Arheološka istraživanja provela je arheološka ekipa Muzeja grada Zagreba u sklopu praćenja realizacije Projekta uređenja hodnih ploha trga. Stručni voditelj bio je Boris Mašić, a zamjenica voditelja Aleksandra Bugar. Istraživanje je inicirao Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, a financijska sredstva osigurao Grad Zagreb. Mašić, Bugar, 2007., 182-184.; Bugar, Mašić, 2013., 67-70.

⁷³ Šterk, Mašić, 2011./2012., 105-107.

⁷⁴ Horvat, 2013., 14.

⁷⁵ Isto, 19.

⁷⁶ Isto, 32.

⁷⁷ Balog, 2007., 129.

⁷⁸ Isto, 129.

⁷⁹ Rašpica, Jengić, 2013., 151.

⁸⁰ Balog, 2007., 137.

južnonjemačkom podrijetlu te odvaja portal od portalne plastike; te treća teza koju zastupaju Robert Wlattnig i Ernő Marosi koja prihvaća južnonjemačko podrijetlo, ali naglašava posredničku ulogu Beča, a posebno dvorske škole Rudolfa Habsburškog i radionice bečkog Stephansdoma.⁸¹

Južni portal velika je gotička kompozicija s petnaest kipova smještenih u jedanaest plitkih niša. U sredini stoje Krist i Marija, a ispod njih je dvostruko šira niša zaštitnika crkve svetog Marka s lavom.⁸² Jedanaest figura je kamenih s vidljivim stilskim karakteristikama gotičkog kiparstva, a četiri preostale naknadno su zamijenjene drvenim baroknim figurama.⁸³ Kamene skulpture su naknadno stanjivane što upućuje da su izvorno bile izvođene kao samostojeće ili barem kao mnogo dublji reljef.⁸⁴

Balog pak zaključuje kako su portalne figure rađene neovisno o arhitekturi portala, a da je portal izrađen ciljano za figure, osim za figuru Madone za koju smatra da nije izvorni dio ansambla portala.⁸⁵ Deset kamenih skulptura datira u razdoblje između 1365. i 1380. godine u radionicu u kojoj djeluju majstori pod utjecajem bečke dvorske radionice Rudolfa IV., figuralnog ukrasa Albertinskog kora i južnonjemačke Augsburg-Schwäbisch-Gmünd grupe.⁸⁶ Skulpturu Madone s djetetom datira nešto kasnije jer se „tek 80-ih godina 14. stoljeća razvij tip „lijepa Madone“ s golim djetetom“.⁸⁷ Arhitekturu portala datira u razdoblje između 1380. i 1410. godine u izvedbi lokalne radionice koja istovremeno izvodi crkvu, a u kojoj djeluju majstori sa srednjoeuropskim iskustvom.⁸⁸

Unutrašnji prostor crkve bio je podijeljen na tri broda, svaki s tri traveja.⁸⁹ Kapela svetih Fabijana i Sebastijana kao zavjetni dar građana Gradeca u borbi protiv kuge dograđuje se 1468. godine, a tada se vjerojatno dograđuje i zvonik koji se prvi puta spominje 1433. godine.⁹⁰ Na vanjskom zapadnom zidu kapele uzidana je kamena kopija najstarijeg grba Zagreba s označenom 1499. godinom.⁹¹

⁸¹ Isto, 130-131.

⁸² Dobronić, 1983., 19.

⁸³ Balog, 2007., 133.

Kamene su figure Krista i Bogorodice s Djetetom, sv. Marka Evanđelista i apostola sv. Petra, sv. Andrije, sv. Filipa, sv. Tome, sv. Mateja, sv. Jude Tadeja, sv. Pavla kao i jednog od apostola bez atributa. Četiri drvene figure prikazuju neidentificirane apostole.

⁸⁴ Isto, 132.

⁸⁵ Isto, 140.

⁸⁶ Isto, 138.

⁸⁷ Isto, 138.

⁸⁸ Isto, 139-140.

⁸⁹ Horvat, 2013., 20.

⁹⁰ Isto, 32.

⁹¹ Dobronić, 1983., 24.

Arheološkim istraživanjima pronađeni su temelji dva kontrafora ispod današnjih neogotičkih prozora koji mogu odgovarati kontraforima na crtežu Gradeca i Kaptola iz prve polovice 16. stoljeća.⁹²

Zanimljivo je osvrnuti se i na sam titular crkve koji ukazuje na važnost talijanskih trgovaca s venecijanskog područja u zajednici Gradeca u 13. stoljeću.⁹³

Oko crkve sv. Marka odvijala se većina života gradečkih građana. Od kraja 15. stoljeća na crkvu su bili naslonjeni drveni prodajni prostori, a pred južnim portalom stajao je pranger (stup srama) uz koji su građani Gradeca izdržavali kazne za svoje prijestupe.⁹⁴ Na zvoniku se gradi 1725. godine, a Friedrich Schmidt i Herman Bollé crkvu pregrađuju u neogotičkom stilu 1876.-1882. godine. Drugu radikalnu restauraciju crkva je doživjela 1936.-1938. godine pod vodstvom Ivana Meštrovića i Joze Kljakovića.⁹⁵

4. Pogled na crkvu svetog Marka iz Ćirilometodske ulice

⁹² Horvat, 2013., 26.

⁹³ Budak, 1992., 27.

⁹⁴ Dobronić, 1983., 20.

⁹⁵ Isto, 20.

2.1.4 Kraljevska palača

Početak 14. stoljeća na hrvatsko-ugarskom prijestolju dinastiju Arpadovića zamijenili su Anžuvinci. Novi kralj Karlo Robert boravio je u Zagrebu 1333. godine na putu za Napulj. Tom prilikom vjerojatno je boravio na Medvedgradu, ali je odlučio na Gradecu podići kraljevski dvor.⁹⁶ Iako su raniji istraživači palaču pozicionirali na mjestu Palače Zrinski (Markovićeve trg 3), Vladimir Bedenko detaljnom analizom palaču locira južnije, uz gradske zidine, na mjestu današnjeg parka Grič (sl. 5).⁹⁷ Jedan od važnijih argumenata za takvo lociranje zabilježeni je prosvjed građana Gradeca protiv probijanja novih gradskih vrata u zidinama uz kraljevsku palaču 1335. godine. Nije poznato što se dogodilo s vratima nakon 1344. godine kada su ona posljednji put spomenuta.⁹⁸ Zabilježeno je također da se kraljevska palača nalazi uz Kapelu Blažene Djevice Marije čiji su ostatci otkriveni tek nakon rušenja građevina na Vranicanijevoj poljani 1941. godine.⁹⁹

U gradskim propisima iz 1425. godine spominje se odlaganje strвина „kod palače kralja“.¹⁰⁰ Neobično je da se strvine odlažu pored kraljevske palače, međutim, pozicija odlaganja životinjskih ostataka ostala je ista i početkom 17. stoljeća.¹⁰¹ Kraljevska palača krajem 15. stoljeća nestaje iz dokumenata, a činjenica da su građani i početkom stoljeća tamo odlagali otpad upućuje da je već tada morala biti zapuštena. Moguće da je i oštećena u potresu 1502. godine.¹⁰²

Od 2003. do 2009. godine u parku Grič provedena su arheološka istraživanja kojima su pronađeni ostatci kraljevske palače.¹⁰³ Arheološka istraživanja upućuju da se u drugoj polovini 15. stoljeća prostor nekadašnje kraljevske palače koristi kao groblje.¹⁰⁴ Kraljevska palača prezentirana je u sklopu uređenja parka Grič prema projektu Marijana Hrzića (sl. 6).¹⁰⁵

⁹⁶ Grgin, 2012., 70.

⁹⁷ Bedenko, 1989., 102-106.

⁹⁸ Bedenko, 1989., 104.

⁹⁹ Isto, 102.

¹⁰⁰ Isto, 104.

¹⁰¹ Isto, 104.

¹⁰² Isto, 105.

¹⁰³ Šterk, Mašić, 2011./2012., 110-112.; Mašić, Pantlik, 2010., 264-266.

¹⁰⁴ Mašić, 2005., 114-115.

Mašić, Pantlik, 2006., 166-168.

Mašić, Pantlik, 2008., 204-206.

Mašić, Pantlik, 2010., 264-266.

¹⁰⁵ www.nacional.hr/zagonetni-fenomen-zagreba-park-gric-simbioza-setalista-i-arheoloskog-nalazista/ (pristupljeno 15.12.2021.)

Kapela Blažene Djevice Marije, čiji su ostatci vidljivi i danas u istočnom zidu zgrade Državnog hidrometeorološkog zavoda, postoji i nakon 15. stoljeća (sl. 29.).¹⁰⁶

5. Park Grič 2021. godine

¹⁰⁶ Bedenko, 1989., 105.

Slika 6 Arheološki prezentirani ostatci kraljevske palače u parku Grič

2.1.5 Zidine Gradeca

Građani Gradeca imali su Zlatnom bulu obvezu utvrditi svoje naselje. Gradec se 1257. godine prvi put spominje kao kastrum, a poznato je da je 1266. godine utvrđivanje završeno jer Bela IV. pohvaljuje građane grada na njihovom velikom trudu.¹⁰⁷ Izgrađene su zidine u duljini od 1500 metara, debljine 2 metra, a visoke od 5 do 6 metara.¹⁰⁸ Plato Gradeca i rub prema strmoj padini sa sjevera, juga, istoka i zapada jasno je topografski određen i prikladan je kao obrambena pozicija.¹⁰⁹ Gradec je i u slučaju osmanlijskih provala služio kao refugij za stanovništvo šire okolice.¹¹⁰

¹⁰⁷ Nikolić Jakus, 2012., 41.

¹⁰⁸ Isto, 42.

¹⁰⁹ Bedenko, 1989., 9.

¹¹⁰ Grgin, 2012., 98.

Gradec je u srednjem vijeku imao petora vrata – Kamenita vrata, Nova vrata, Poljska vrata (Dverce), Mesnička vrata i Surovo dverce (sl. 10).¹¹¹ Od srednjovjekovnih vrata Gradeca danas su ostala samo Kamenita vrata. Mesnička vrata porušena su 1835. godine, a Nova vrata prije 1839. godine. Poljska vratašca (Dverce) porušena su 1812.-1813. godine, a vrata Surovo dverce ne spominju se nakon 15. stoljeća.¹¹² Kamenita, Mesnička i Nova vrata bila su velika, a Poljska vratašca (Dverce) i Surovo dverce mala vrata.¹¹³ Mesnička vrata nalazila su se neposredno sjevernije od današnje Streljačke ulice, između kućnih brojeva Mesnička 14 i Mesnička 16 (sl. 7).¹¹⁴ Njihov položaj poznat je od kraja 14. stoljeća.¹¹⁵ Poljska vratašca (Dverce) nalazila su se uz kulu Lotrščak.¹¹⁶ Nova vrata nalazila su se na današnjem završetku Opatičke ulice i prolazila su pored kaptolske kule (Popov toranj).¹¹⁷ Surovo dverce najvjerojatnije se nalazilo blizu današnje Opatičke 10 ili Opatičke 12 s obzirom da se do 1838. godine na današnjoj Opatičkoj 10 nalazila kula „koja strši iz niza susjednih kuća“.¹¹⁸

7. Pogled na prostor nekadašnjih Mesničkih vrata

¹¹¹ Bedenko, 1989., 12-13.

¹¹² Vjerojatno su postojala i šesta vrata koja su bila direktni ulaz u kraljevsku palaču. Nije nam poznat njihov položaj. Poznato je da su vrata probijena 1335. godine, ali ih nema u popisu iz 1429. godine. Isto, 104.

¹¹³ Isto, 12-13.

¹¹⁴ Mašić, 2009., 275.

¹¹⁵ Bedenko, 1989., 21.

¹¹⁶ Isto, 28.

¹¹⁷ Isto, 22.

¹¹⁸ Isto, 25.

Gradske zidine bile su pojačane kulama. Kula pored Kamenitih vrata sagrađena je vjerojatno u 13. stoljeću, a postoji i danas. Njenu povijest možemo pratiti od 1379. godine.¹¹⁹ Kula je imala tri kata. Najgornji kat kule vjerojatno nije bio stambeni prostor nego je bio povezan s ophodom zidina i ostavljen za obranu gradskih vrata.¹²⁰ Na istočnoj strani grada nalazila se još jedna kula. Pozicionirana je sedamdesetak metara južnije od Kamenitih vrata te je vidljiva i danas jer je uzidana u sklop današnje Galerije Klovićevi dvori (sl. 27). Od početka 18. stoljeća nalazila se u sklopu isusovačkog kolegija.¹²¹ Obje kule su bile u sklopu gradskih zidina s unutrašnje strane zida, obje u 15. stoljeću služe za stanovanje te su obje sačuvane do danas.¹²² U 15. stoljeću nema podataka o polukružnoj kuli kod samostana dominikanaca vidljivoj na prvom planu Gradeca¹²³, niti o kuli na jugoistočnom uglu grada, kasnije nazvanoj „basta Bradač“.¹²⁴ Vladimir Bedenko njihov početak smješta na kraj 15. ili početak 16. stoljeća. Njihovu gradnju vjerojatno je potaknula osmanlijska provala 1469. godine.¹²⁵ Osim dvije ranije navedene kule moguće je još pozicionirati tzv. Chonovu kulu blizu Mesničkih vrata, na kraju Visoke ulice (sl. 26). Kula se prvi puta spominje 1391. godine, a 1475. godine se naziva Chonova kula prema vlasniku iz 1400. godine.¹²⁶ Remetski pavlini 1473. godine na Gradecu kupuju kulu i okolni teren. Kula je u gradskom vlasništvu do 1447. godine od kada mijenja privatne vlasnike. Pavlini se prilikom kupnje obvezuju da će kulu održavati i u slučaju opsade grada dopustit će gradu slobodan pristup u kulu.¹²⁷ Pavlinska kula nalazila se u parku Grič, na njegovom sjeverozapadnom uglu gdje su i danas sačuvani ostatci.¹²⁸ Kula koja je bila u vlasništvu grada je kula Lotršćak. Njen strateški položaj, ne toliko zbog kontrole gradskih vrata Dverce, već radi pregleda savske ravnice ispod grada, bio je izuzetno važan za grad (sl. 18).¹²⁹ Na najstarijem nacrtu Kaptola i Gradeca s početka 16. stoljeća vidljive su i tri kule na zapadnoj strani bedema, ali njihova točna pozicija je nepoznata.¹³⁰ Unutar grada vjerojatno je postojalo nekoliko privatnih stambenih kula, ali njihov točan položaj još nije utvrđen.¹³¹ Osim navedenih kula, u sklopu gradečkih zidina nalazio se i Popov toranj koji je bio u vlasništvu Kaptola

¹¹⁹ Isto, 73.

¹²⁰ Isto, 73.

¹²¹ Isto, 82.

¹²² Isto, 82.

¹²³ Najstariji nacrt Kaptola i Gradeca datiran je na početak 15. stoljeća (1521.-1529.) i čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču.

¹²⁴ Bedenko, 1989., 82.

¹²⁵ Isto, 87.

¹²⁶ Isto, 82.

¹²⁷ Isto, 84.

¹²⁸ Isto, 85.

¹²⁹ Isto, 86.

¹³⁰ Vladimir Bedenko pretpostavlja da su među njima možda kule udovice Wolkow i medvedgradskog kaštelana.

Isto, 86.

¹³¹ Isto, 83-84.

(sl. 24).¹³² Gradec nije financijski dobro podnosio utvrđivanje zidina te tako 1501. godine gradska uprava objavljuje da nema dovoljno novca za utvrđivanje. Već sljedeće godine grad je pogodio razoran potres i teško oštetio gradske zidine.¹³³

2.2 Kaptol

2.2.1 Popov toranj

Iako je u srednjem vijeku bio u vlasništvu Kaptola, Popov toranj bio je dio obrambene strukture gradečkih zidina, čuvajući prolaz kroz Nova vrata.¹³⁴ Na mjestu Popovog tornja postojala je i prije 1242. godine drvena utvrda.¹³⁵ Godine 1247. Bela IV. je kanonicima darovao taj dio Gradeca kao naknadu za prepuštanje Medvedgrada. Naime, nakon smrti dotadašnjeg zagrebačkog biskupa Stjepana, zagrebačku crkvu vodi Filip koji 1262. godine stupa na novu dužnost ostrogonskog biskupa i pritom predaje Medvedgrad.¹³⁶ Zbog neobične terenske povezanosti s gradečkim posjedom nastajali su tijekom vremena brojni sukobi između Kaptola i Gradeca oko vlasništva kule.¹³⁷ Kula je prema investitoru prozvana Popov toranj. Površina kaptolskog zemljišta protezala se 1392. godine od zida kule, uza zid grada prema zapadu 15 kraljevskih lakata i jedan i pol lakat, a prema jugu 33 kraljevska lakta. Nije poznato koliko je kraljevski lakat iznosio metara, ali ako znamo da se posjed povlačio do Opatičke ulice, onda možemo zaključiti kako je kaptolski posjed prema jugu sezao do sjevernog dijela današnjeg dvorišta Muzeja grada Zagreba.¹³⁸ Godine 1441. grofovi Celjski opsjedali su Gradec. Kaptol je odlučio ne braniti Popov toranj te na taj način olakšao Celjskima da uđu u grad kroz Nova vrata neposredno uz toranj.¹³⁹ Međutim, nakon osvajanja grada grofovi Celjski oduzeli su toranj Kaptolu i prenamijenili ga u kaštel.¹⁴⁰ Isto je htio napraviti i Kaptol 1433. godine, ali mu to nije bilo dopušteno.¹⁴¹ Nije u potpunosti razjašnjeno što se dalje događalo s Popovim tornjem. Znamo da Kaptolu još nije vraćen 1465. godine.¹⁴² Moguće

¹³² O Popovom tornju više na stranicama 23-24.

¹³³ Ponoš, 2012a., 101.

¹³⁴ Bedenko, 1989., 22.

¹³⁵ Budak, 1992., 25.

¹³⁶ Isto, 26.

¹³⁷ Dobronić, 1983., 141.

¹³⁸ Bedenko, 1989., 22.

¹³⁹ Isto, 23.

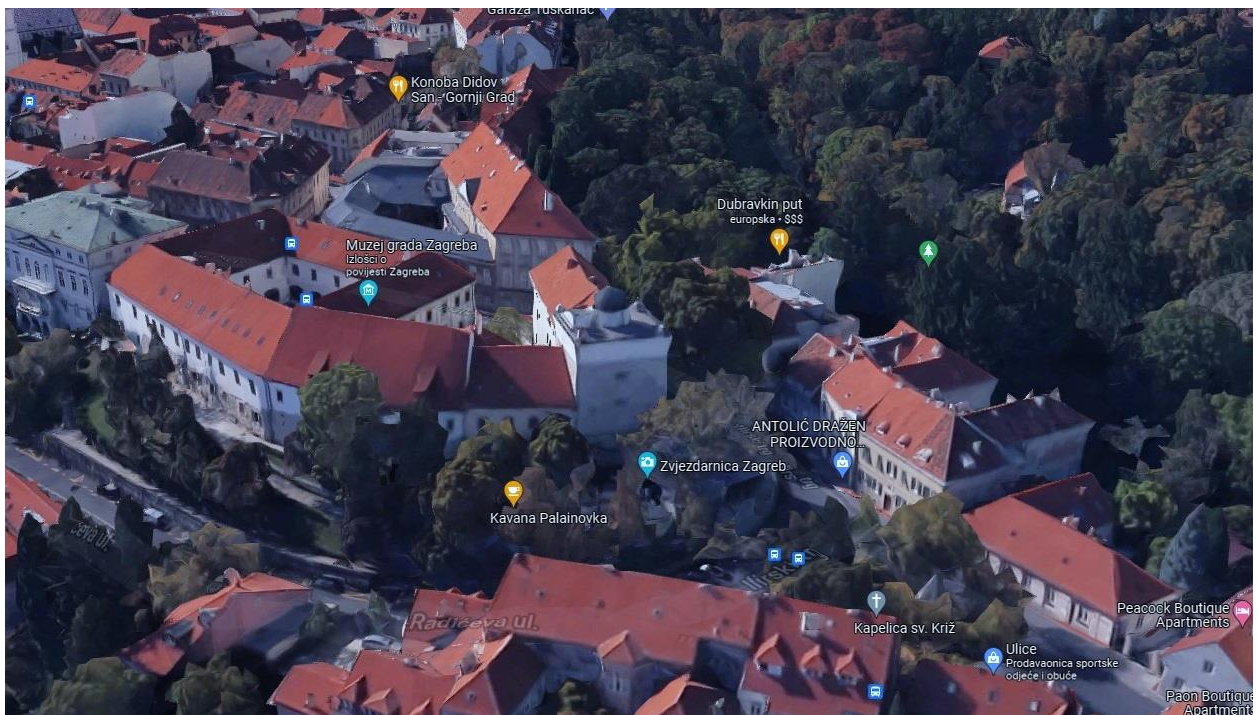
¹⁴⁰ Isto, 23.

¹⁴¹ Isto, 23.

¹⁴² Isto, 23.

je da mu je nakon te godine vraćen, ali da ga je ponovno izgubio u vrijeme stranačkih borbi 1526.-1529. godine.¹⁴³

Popov toranj građevina je kvadratnog tlocrta s izvorno dvije etaže. U 16. stoljeću zidovi tornja na svim etažama rastvoreni su puškarnicama i prilagođeni ratovanju vatrenim oružjem. Nakon potresa 1880. godine Popov toranj je prilično oštećen te su probijeni novi prozorski otvori. Godine 1903. u Popov toranj se smješta zvjezdarnica i dodaje treća etaža prema projektu Vjekoslava Heinzla. Projekt obnove Popovog tornja započeo je 1983. godine u okviru obnove sklopa nekadašnjeg samostana klarisa u Opatičkoj 22, a dovršen je 1990-ih godina.¹⁴⁴ U Popovom tornju danas se nalazi zagrebačka zvjezdarnica (sl. 8).

8. Popov toranj u urbanoj slici Gradedca

2.2.2 Franjevački samostan

Prema legendi, franjevački samostan na Kaptolu utemeljen je za vrijeme života sv. Franje (1181.-1226.) koji ga je i osobno posjetio. Stručna javnost suglasna je da je franjevačka crkva izgrađena u drugoj polovini 13. stoljeća u vremenu između 1255. i 1264. godine zamijenivši

¹⁴³ Dobronić, 1983., 142.

¹⁴⁴ Brusović, 2015., 25-31.

dotadašnje naselje koje se nalazilo na toj lokaciji.¹⁴⁵ Poznato je da je prva franjevačka crkva na Kaptolu bila veličinom manja od današnje što je potvrđeno arheološkim istraživanjima, ali nije poznata njena stvarna veličina ni izgled. Pretpostavlja se da je bila dvostruko manja od današnje.¹⁴⁶

Arheološka istraživanja na Opatovini tijekom 2002. godine otkrila su djelić povijesti franjevačke crkve. Nekoliko desetljeća nakon izgradnje crkve i samostana u crkvenom se dvorištu zapadno od ulaza u tadašnju franjevačku crkvu, a sjeverno od samostana razvilo groblje.¹⁴⁷ Grobni ukopi su u prvoj polovini 14. stoljeća rijetki, vrlo brojni u 15. stoljeću, dok se početkom 16. stoljeća njihov broj smanjuje, a sredinom istog stoljeća i prestaje.¹⁴⁸ Arheološkim istraživanjem iskopano je ukupno 167 skeletnih ukopa.¹⁴⁹ Iskapanjem groblja opovrgnuta je teza o postojanju dugačke dvoranske crkve sagrađene sredinom 13. stoljeća u korist tvrdnji o postojanju manje crkve oko koje se tijekom vremena razvilo groblje.¹⁵⁰ Zapadni zid kasnosrednjovjekovnog franjevačkog samostana nalazio se istočnije od današnjeg. Crkva je u drugoj polovini 17. stoljeća proširena prema zapadu te je njen novoizgrađeni dio prekrrio dio kasnosrednjovjekovnog groblja.¹⁵¹ Današnja franjevačka crkva na Kaptolu je jednobrodna crkva dvoranskog tipa s izduženim svetištem. Vidljiva je određena sličnost s kapelom sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu.¹⁵² Zvonik je baroknu lukovicu dobio vjerojatno u 17. stoljeću, a iz starih fotografija je poznato da je i unutrašnjost bila barokizirana.¹⁵³ Franjevci su 1656. godine srušili dotrajalu samostansku zgradu. Nova zgrada stradava u požaru 1674. godine te se obnavlja 1697. godine.¹⁵⁴ Franjevačka crkva i samostan pretrpjeli su velike štete u potresu 1880. godine nakon čega je crkva obnovljena prema projektu Hermana Bolléa od 1883. do 1902. godine.¹⁵⁵

¹⁴⁵ Demo, 2006., 33.

¹⁴⁶ Isto, 47.

¹⁴⁷ Isto, 47.

¹⁴⁸ Isto, 47.

¹⁴⁹ Isto, 20.

¹⁵⁰ Isto, 20.

¹⁵¹ Isto, 16.

¹⁵² Nikolić Jakus, 2012., 53.

¹⁵³ Dobronić, 1988., 36.

¹⁵⁴ Isto, 31.

¹⁵⁵ Isto, 36.

2.2.3 Katedrala

O zagrebačkog katedrali (sl. 9) nije puno toga poznato prije tatarske provale. Znamo da je bila teško oštećena prilikom provale Tatara 1242. godine. U literaturi se javljaju dva oprečna stajališta – oni koji smatraju da je katedrala u potpunosti uništena, te drugi koji smatraju da nije.¹⁵⁶

Prihvaćeno je mišljenje kako tadašnji biskup Stjepan II. gradi kapelu sv. Stjepana Prvomučenika nakon povratka iz Dalmacije gdje se sklonio od tatarskih provala.¹⁵⁷ Nije, međutim, potvrđeno gradi li je kao privremeno mjesto za odvijanje službe dok se katedrala obnavlja ili kao zavjetnu kapelu svome zaštitniku kao zahvalu za izbjegnutu tatarsku opasnost.¹⁵⁸ Kapela je i u svojoj prvoj fazi oslikana, a kvaliteta izvedbe pokazuje da nije riječ o ubrzanoj izvedbi.¹⁵⁹

Stjepanov nasljednik, biskup Filip, ocijenio je da je katedrala u toliko lošem stanju da 1258. godine moli papu Aleksandra VI. dopuštenje da sagradi novu na prikladnijem mjestu.¹⁶⁰ Papa Aleksandar IV. mu 1258. godine to i dozvoljava.¹⁶¹ Istraživači se slažu da ni Filip ni Timotej nisu mijenjali mjesto katedrali. Ostatci kontrafora u kapeli svetog Stjepana najčešće se sagledavaju kao ostatci nekadašnjeg transepta katedrale. Međutim, ako se pretpostavi da se predtatarska katedrala nalazila južnije, kapela svetog Stjepana može se sagledati kao sastavni dio crkve.¹⁶² Potvrdu za takvu tezu mogu dati samo arheološka istraživanja.

Ranije navedeni zagrebački biskup Timotej imenovan je na tu dužnost 22. rujna 1263. godine.¹⁶³ Nije, naime, odmah stupio na dužnost, već boravi na papinu dvoru u Orvietu, te Viterbu, a u Zagrebu se spominje u travnju 1268. godine.¹⁶⁴ Njegovo najvažnije djelo je gradnja (ili obnova) zagrebačke katedrale. Iz lipnja 1272. godine imamo sačuvanu ispravu kralja Stjepana koji Zagrebačkoj crkvi potvrđuje ranije povlastice obrazlažući to „Timotejevom pobožnosti koji je čudesnim djelom i izvanredno skupim popravio zagrebačku crkvu koja se gotovo raspadala u svom tijelu od prvog temelja“.¹⁶⁵ Prema povijesnim izvorima, Timotej je do 1269. godine uredio glavnu apsidu i svetište s glavnim oltarom svetog Stjepana kralja. Iako su radovi još bili u toku, 1272.

¹⁵⁶ Bedenko, 2013., 16.

¹⁵⁷ Isto, 16.

¹⁵⁸ Isto, 16-19.

¹⁵⁹ Deanović, 1995., 19.

Kapela se danas nalazi u sklopu Nadbiskupskog dvora uz katedralu.

¹⁶⁰ Dobronić, 1988, 23.

¹⁶¹ Bedenko, 2013., 18.

¹⁶² Isto, 19-21.

¹⁶³ Dobronić, 1991., 22.

¹⁶⁴ Isto, 22.

¹⁶⁵ Isto, 23.

godine radove na katedrali hvali kralj Stjepan. U drugoj fazi, 1275. godine, posvećene su sakristija s oltarom svetog Petra i Pavla u travnju te sjeverna apsida s oltarom svetog Ladislava u kolovozu.¹⁶⁶ U trećoj fazi, do 1284. godine, sagrađena je južna apsida s oltarom svete Marije.¹⁶⁷ Biskup Timotej umro je 1287. godine te je pokopan ispred oltara svete Marije.¹⁶⁸

Kao uzor u gradnji katedrale koju je započeo graditi biskup Timotej u literaturi se uzima crkva sv. Urbana u Troyesu čija je gradnja započela 1262. godine, a najveći dio radova završen je do 1286. godine. Projekt izgradnje povjeren je Jeanu Langloisu.¹⁶⁹ Biskup Timotej bio je dvorski kapelan pape Urbana IV. te je pretpostavka da je za vrijeme svoje službe vidio nacрте buduće crkve. Iako neki autori ističu i druge crkve kao moguće uzore, ono što je sigurno jest da Timotejevo svetište katedrale posve dovršeno početkom 14. stoljeća.¹⁷⁰

Radovi na katedrali nastavljaju se tijekom 14. stoljeća. Zorislav Horvat ozbiljniji nastavak gradnje pripisuje Augustinu Kažotiću (1303.-1322.).¹⁷¹ Zapisano je kako biskup Jakob (1343.-1348.) 1344. godine traži sredstva „za veoma skupu gradnju“.¹⁷² Ana Deanović ponovni početak radova pripisuje Stjepanu III. Kanižaju (1356.-1375.) za kojega smatra da crkvu zamišlja kao baziliku te da se u njegovo vrijeme ruše ostatci predtatarske katedrale počevši od sjevernog dijela dok je stara južna lađa ostala stajati na istome mjestu još neko vrijeme.¹⁷³

Biskup Eberhard (1398.-1406., 1410.-1419.) podiže oltar svetog Križa u srednjoj lađi gdje je i pokopan.¹⁷⁴ Biskup Eberhard zaslužan je za skulpture na doprozornicima sjevernog zida katedrale

¹⁶⁶ Isto, 24.

Oltar svetog Petra i Pavla opremljen je brojnim relikvijama: sv. Petra i Pavla, Blažene Djevice Marije, sv. Ivana Krstitelja, sv. Ivana Evanđelista, sv. Bartola, sv. Jakoba starijeg i mlađeg, sv. Šimuna i Jude, sv. Luke Evanđelista, sv. Silvestra pape, sv. Siksta pape i mučenika, sv. Nikole mučenika, sv. Emerika kralja, sv. Marije Magdalene, sv. Elizabete. Oltar sv. Petra i Pavla srušio je biskup Martin Borković (1668.-1687.) kada je produljivao sakristiju na istočnoj strani. Reljefi Petra i Pavla upotrebljeni su 1696. godine za kamene stubе koje su vodile na propovjedaonicu. Do danas se sačuvao reljefni lik svetog Pavla.

U oltar svetog Ladislava položene su relikvije sv. kralja Ladislava, sv. kralja Stjepana prvomučenika, sv. Lovre mučenika, sv. Grgura pape, sv. Martina biskupa, sv. Andrije apostola, sv. Dionizija biskupa i mučenika, sv. Katarine djevice i mučenice, sv. Agate djevice i mučenice i sv. Margarete djevice i mučenice.

¹⁶⁷ Isto, 24.

U oltar svete Marije položene su relikvije Kristove košulje, sv. Lucije djevice, sv. Elizabete, sv. Klare djevice, sv. Teodore, sv. Tekle djevice, sv. Gertrude djevice, Jedanaest tisuća djevica, sv. Stjepana kralja, sv. Ivana i Pavla mučenika, sv. Vinka mučenika, sv. Demetrija mučenika, sv. Jurja mučenika, sv. Gerarda biskupa i mučenika, sv. Vida i Modesta mučenika.

¹⁶⁸ Isto, 25.

¹⁶⁹ Bedenko, 2013., 25.

¹⁷⁰ Isto, 26.

¹⁷¹ Isto, 26.

¹⁷² Dobronić, 1991., 28.

¹⁷³ Isto, 29.

¹⁷⁴ Bedenko, 2013., 31.

koje Anđela Horvat naziva „čudovišna galerija zagrebačke katedrale“.¹⁷⁵ Gradio je također i sve tri lađe te donji dio sjevernog tornja što dokazuju grbovi uklesani u kamen na četiri potpornjaka sjeverne lađe, na dva na južnoj strani i na sjevernom dijelu pročelja. Grbovi su se također nalazili na šest stupova koji odjeljuju bočne od srednje lađe, ali su uklonjeni prilikom obnove katedrale nakon potresa 1880. godine.¹⁷⁶

Biskup Ivan Alben (1421.-1433.) gradi oltare te oporučno ostavlja 1500 florena za nastavak radova na katedrali.¹⁷⁷ Biskup Osvald Tuz (1466.-1499.) uklanja veliki oltar biskupa Timoteja i postavlja novi, a gradi i oltar u kapelici svete Marije. Također daje izraditi drvene korske klupe. Prema oltarima i njihovom položaju jasno je da je u vrijeme biskupa Osvalda zagrebačka katedrala bila u funkciji u svim svojim dijelovima.¹⁷⁸ Prema sačuvanim računskim zapisima saznajemo da je 1491. i 1492. godine bila natkrivena cijela katedrala – prvo svetište i bočne kapele, a zatim lađe. Godine 1495. pregrađivao je ili dograđivao i zvonik.¹⁷⁹ Biskup Osvald bio je zadužen i za podizanje bedema oko biskupskog dvora i dijela vlaškouličkog naselja uslijed osmanlijske opasnosti.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Isto, 31.

¹⁷⁶ Dobronić, 1991., 29-30.

¹⁷⁷ Grgin, 2012., 70.

¹⁷⁸ Dobronić, 1991., 31.

¹⁷⁹ Isto, 33.

¹⁸⁰ Grgin, 2012., 70.

9. Zagrebačka katedrala 2021. godine

2.2.4 Zidine Kaptola

Biskup Osvald Tuz (1466.-1499.) bio je zbog osmanlijske opasnosti zadužen za podizanje bedema oko biskupskog dvora, tj. „biskupovog grada“. Za vrijeme Vladislava II., nakon smrti biskupa Osvalda, 1500. godine nastavljeni su radovi na utvrđivanju.¹⁸¹ Godine 1511. zabilježen je dolazak Tome Bakača kojem je kralj povjerio upravu Zagrebačke biskupije.¹⁸² Bakačeva kula dovršena je 1517. godine, 1518. i 1591. gradila se srednja sjeverna kula, a sjeverozapadna kula nije dovršena 1520. godine.¹⁸³ Kako bi se nabavio materijal potreban za gradnju, tijekom gradnje bedema oko katedrale srušena je crkva sv. Emerika 1512. godine i ubožnica s kapelom 1515. godine te samostan dominikanaca s crkvom sv. Nikole i kamene kuće u Vlaškoj ulici koje su napustili mletački i mađarski trgovci.¹⁸⁴ Istodobno s time, kanonici su utvrđivali svoje naselje.¹⁸⁵ Dioba prostora između biskupa i kanonika nije se mijenjala nakon odluke Stjepana II. kojim su se biskupi odrekli većeg dijela brdašca u korist kanonika.¹⁸⁶ Odveć prostrani prostor za potrebe tadašnjeg naselja iznjedrio je tip stanovanja u obliku kuće s vrtovima. Od Kaptolskog trga u ravnoj liniji od 13. stoljeća kanonici su podizali svoje kurije te tako nastaje Kanonička ves (*Vicus canonicorum*).¹⁸⁷

Kaptolski bedemi grade se od 14. stoljeća. U početku drveni s obrambenim jarkom ubrzo su se pokazali kao neadekvatna zaštita u sukobima između Kaptola i Gradeca te za zaštitu od vanjskih napadača.¹⁸⁸ Kralj Matija Korvin dopustio je 1469. godine kanonicima da smiju svoje područje „okružiti ogradama, utvrditi jarcima i poduprijeti kulama i izgraditi, te moraju svi oni i svi njihovi nasljednici utvrđeno i sagrađeno održavati i posjedovati“. ¹⁸⁹ Godine 1476. dao je nalog opatu cistercitskog samostana Svete Marije na Dolcu da sruši kolibe samostanskih kmetova i da smjesti stanovnike „unutar kaptolske utvrde“. To je podatak koji govori da su ograde oko Kaptola bile dovoljno razvijene da bi se Kaptol smatrao utvrđenim.¹⁹⁰ Kanonicima je bilo jasno da ne mogu samostalno braniti utvrdu te se stoga odlučuju 1478. godine na izdavanje dokumenta kojim

¹⁸¹ Ponoš, 2012b., 129.

¹⁸² Dobronić, 1991., 75.

¹⁸³ Isto, 77.

Sjeverozapadna kula na zaglavnom kamenu svoda ima uklesano 1612 PPEZ (*Petrus Petretić Episcopus Zagradiensis*) što upućuje da ju je vjerojatno dovršio zagrebački biskup Petar Petrečić 1612. godine.

¹⁸⁴ Isto, 75.

¹⁸⁵ Dobronić, 1991., 73.

¹⁸⁶ Klaić, 1982., 442.

¹⁸⁷ Isto, 442.

¹⁸⁸ Isto, 444-445.

¹⁸⁹ Dobronić, 1991., 171.

¹⁹⁰ Isto, 172.

pozivaju stanovnike u novo naselje, daju im brojne povlastice, a zauzvrat očekuju branjenje naselja.¹⁹¹ Unutar kaptolskih zidina tako se od 15. stoljeća nalaze kanonici, cisterciti (s crkvom svete Marije na Dolcu), franjevci (s crkvom svetog Franje na Kaptolu) te obični građani (na zapadnoj strani u naselju Opatovina i jugozapadno na Dolcu). Nije sigurno od kojeg su materijala i u kojem opsegu u 15. stoljeću bile podignute kaptolske zidine. Povijesni izvori govore o drvenim bedemima, međutim izvori 1484. godine spominju i kulu.¹⁹² Na najstarijem prikazu Kaptola i Gradeca iz početka 16. stoljeća vidljivo je kako se na sjevernoj strani nalaze dvije kule. Kaptolske zidine u većem su opsegu, sudeći prema crtežu, građene drvenim plotovima između polukružnih kula. Kaptol ima sjeverna i južna ulazna vrata te zapadna mala vrata u Skalinskoj ulici. Sjeverna kaptolska vrata srušena su 1876. godine.¹⁹³ Južna vrata 1862. godine bila su dijelom urušena. Iste godine Kaptol traži dozvolu za podizanje novih kaptolskih vrata prema projektu Janka Jambrišaka i Franje Kleina. Graditeljsko-vatrogasni odbor i načelnik Zagreba prihvaćaju projekt, međutim iste godine ruše vrata o vlastitom trošku.¹⁹⁴

Prema najstarijem prikazu Zagreba, jugoistočni dio grada, na mjestu Dolca te potez južno od Prišlinove kule bili su zidani. Iako su opstali tijekom više stoljeća, bedemi su najvećim dijelom stradali u 20. stoljeću. Prilikom rekonstrukcije tržnice Dolac uklonjen je čitav južni pojas kula i bedema uključujući i jugozapadnu okruglu kulu kod Plemićeve palače (nekad Dolac k.br.2).¹⁹⁵

Iako je veći dio kaptolskih zidina zidan u kasnijem razdoblju, početkom 17. stoljeća¹⁹⁶, ipak je u GIS program unesena linija zidina koja je ostala ista tijekom stoljeća i koja prati drvene bedeme vidljive na prikazu Kaptola s početka 16. stoljeća, a koji su građeni od 15. stoljeća. U GIS program unesene su također i sjeveroistočna i sjeverozapadna kula (Prišlinova kula¹⁹⁷). Prišlinova kula je, prema dataciji Ministarstva kulture, građena početkom 16. stoljeća, iako neka literatura njenu gradnju smješta na kraj 15. stoljeća.¹⁹⁸ Prišlinova kula nalazila se u dvorištu kurije na adresi Kaptol 15. U 17. stoljeću ostala je bez obrambene svrhe te polako propada.¹⁹⁹ Sjeveroistočna kaptolska kula građena je u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća.²⁰⁰ Nakon prestanka opasnosti od Osmanlijskih

¹⁹¹ Isto, 174-179.

¹⁹² Dobronić, 1991., 180.

¹⁹³ Dobronić, 1988., 53.

¹⁹⁴ Dobronić, 1988., 106.

¹⁹⁵ Demo, 2006., 30.

¹⁹⁶ Dobronić, 1991., 183.

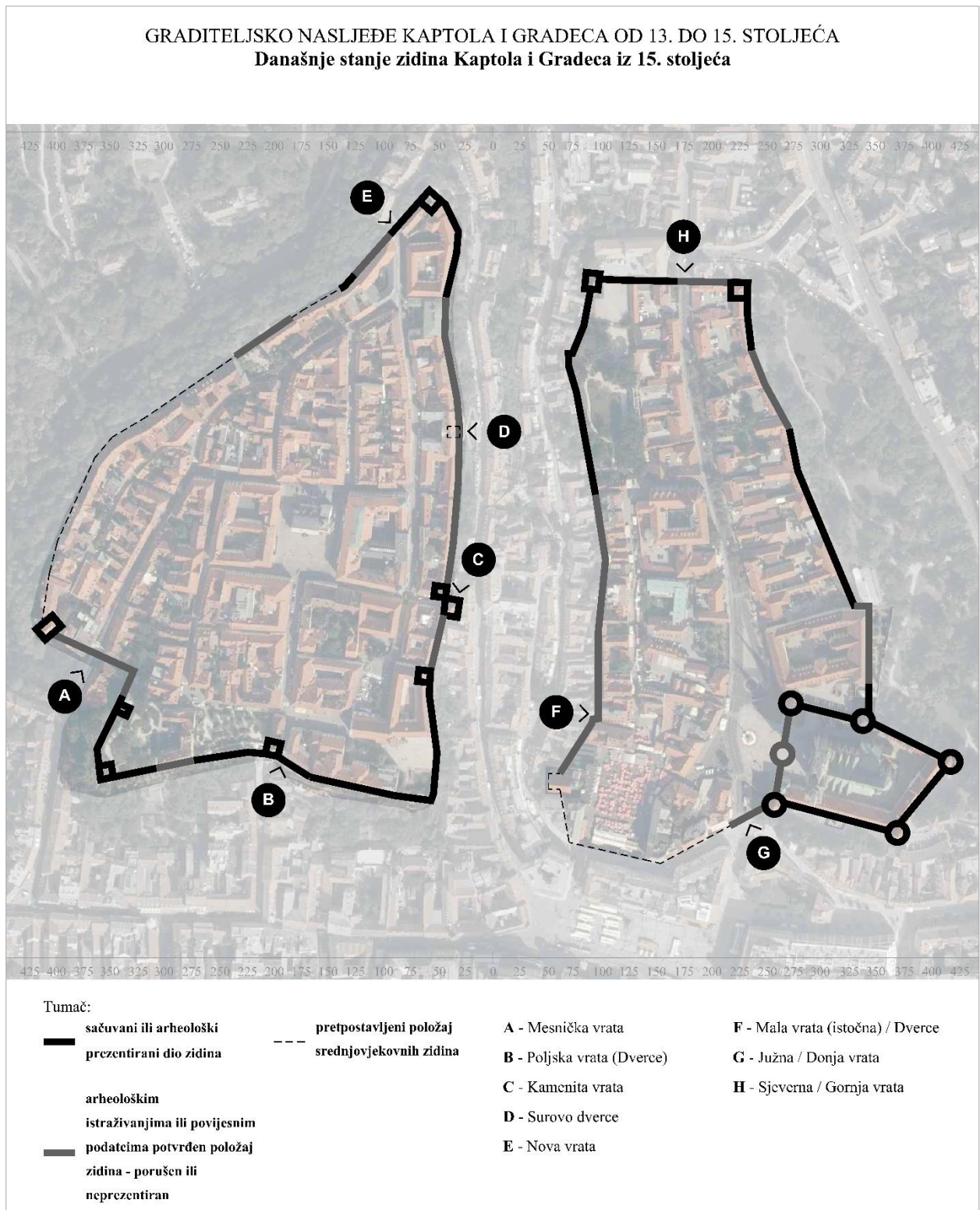
¹⁹⁷ Dobronić, 1988., 49-53.

¹⁹⁸ Prišlinova kula, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#!/details/Z-658> (pregledano 10.6.2021.)

¹⁹⁹ Dobronić, 1988., 11-14.

²⁰⁰ Isto, 11-14.

napada prepuštena je za stanovanje 1668. godine Grguru Mišiću, kantoru i kanoniku, a u kasnijim stoljećima je uz kulu dograđena kurija (sl. 41).

10. Današnje stanje zidina Kaptola i Gradeca iz 15. stoljeća

(iako je veći dio kaptolskih zidina zidan u 17. stoljeću ucrtana je linija koja prati ranije drvene bedeme; također je ucrtana i tvrđa oko katedrale koja se gradi početkom 16. stoljeća)

3 GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA

Graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca od 13. do 15. stoljeća u radu se promatra na nekoliko razina. Prvo se popisuju zaštićena nepokretna kulturna dobra iz tog vremenskog i prostornog okvira. Zatim se nabrajaju i mapiraju arheološka istraživanja provedena na Kaptolu i Gradecu. Cilj je bio objediniti i zapisati građevine koje su nestale ili za koje se ne zna gdje su bile. Za njih je napravljena tablica s izvorima za istraživanje, a za građevine koje su, u većem ili manjem obliku, preživjele do danas napravljen je katalog. Analiza graditeljskog nasljeđa provedena je na javnim i sakralnim građevinama, dok su privatne građevine izostavljene. Detaljnu analizu privatnih građanskih parcela i građevina Gradeca u srednjem vijeku već je krajem 1980-tih godina napravio Vladimir Bedenko.²⁰¹

Kako bi se graditeljsko nasljeđe srednjeg vijeka Kaptola i Gradeca sistematiziralo, ponuđeno je svrstavanje srušenih ili sačuvanih građevina u pet mogućih tipova sačuvanosti:

- TIP A - građevina koja je poznata iz arhivskih izvora, ali joj se ne zna točan položaj
- TIP B – građevina kojoj je poznat položaj, ali je u međuvremenu srušena i ne postoje njeni vidljivi ostatci
- TIP C – građevina koja je srušena, ali postoje arheološki ostatci
- TIP D – građevina koja je uklopljena u strukturu novije izgradnje ili pregradnje
- TIP E – građevina koja je većim dijelom sačuvala srednjovjekovni izgled i obilježja.

Tipovi su primijenjeni u tablici 3 i u katalogu građevina na stranicama 43-58.

3.1 Zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

Kaptol i Gradec dio su zaštićene kulturno-povijesne cjeline „Povijesna urbana cjelina grad Zagreb“.²⁰² Prilikom pregledavanja internetskih baza zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara na

²⁰¹ Bedenko, 1989.

²⁰² Registararski broj Z-1525; Datacija: 11. st. – 20. st.

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr> (pregledano 4.3.2021.)

Kaptolu i Gradecu²⁰³, problem je predstavljala nepotpunost podataka. Primjerice, za kompleks Muzeja grada Zagreba unutar kojeg je zaštićen i Popov toranj, u bazi Ministarstva kulture i medija kao i u bazi Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba, kompleks je datiran u 17. stoljeće.²⁰⁴ Iako je u opisu kulturnog dobra navedeno kako „posebnu vrijednost zgradi daju srednjovjekovni ostaci i prezentirani arheološki nalazi koji svjedoče o najstarijoj urbanizaciji na području Zagreba“, ipak je potrebno prilagoditi dataciju jer se Popov toranj gradi puno ranije od 17. stoljeća (str. 23-24). Sličan problem s datacijom ima i kurija Magdalenić koja je prema Registru datirana u 15. stoljeće. U to razdoblje spada samo jezgra kurije, dok je ostatak građen u 18. i 19. stoljeću.

U tablici 1. popisano je četrnaest lokaliteta zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara s područja Kaptola i Gradeca. To su lokaliteti koji su ili građeni u razdoblju od 13. do 15. stoljeća ili su građeni kasnije, ali su uklopili srednjovjekovnu gradnju u svoju novu strukturu. Primjerice, iako nije građena u srednjem vijeku, u tablici 1. navedena je i palača Ludovika Jelačića zbog inkorporiranog pročelja kapucinske samostanske crkve Blažene Djevice Marije na Vranicanijevoj poljani. Neke su od tih građevina doživjele velike rekonstrukcije, pogotovo u 19. stoljeću, ali njihova osnova je srednjovjekovna. Od četrnaest popisanih lokaliteta, osam ih se nalazi na Gradecu, a šest na Kaptolu (sl. 11).

Podatci vezani za dataciju u tablici 1. navedeni su prema podacima s internetskih baza zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara i ne odgovaraju nužno u potpunosti stvarnim podacima istraženim i dokazanim u literaturi, što je već uočeno kod nekadašnjeg kompleksa samostana klarisa s Popovim tornjem.

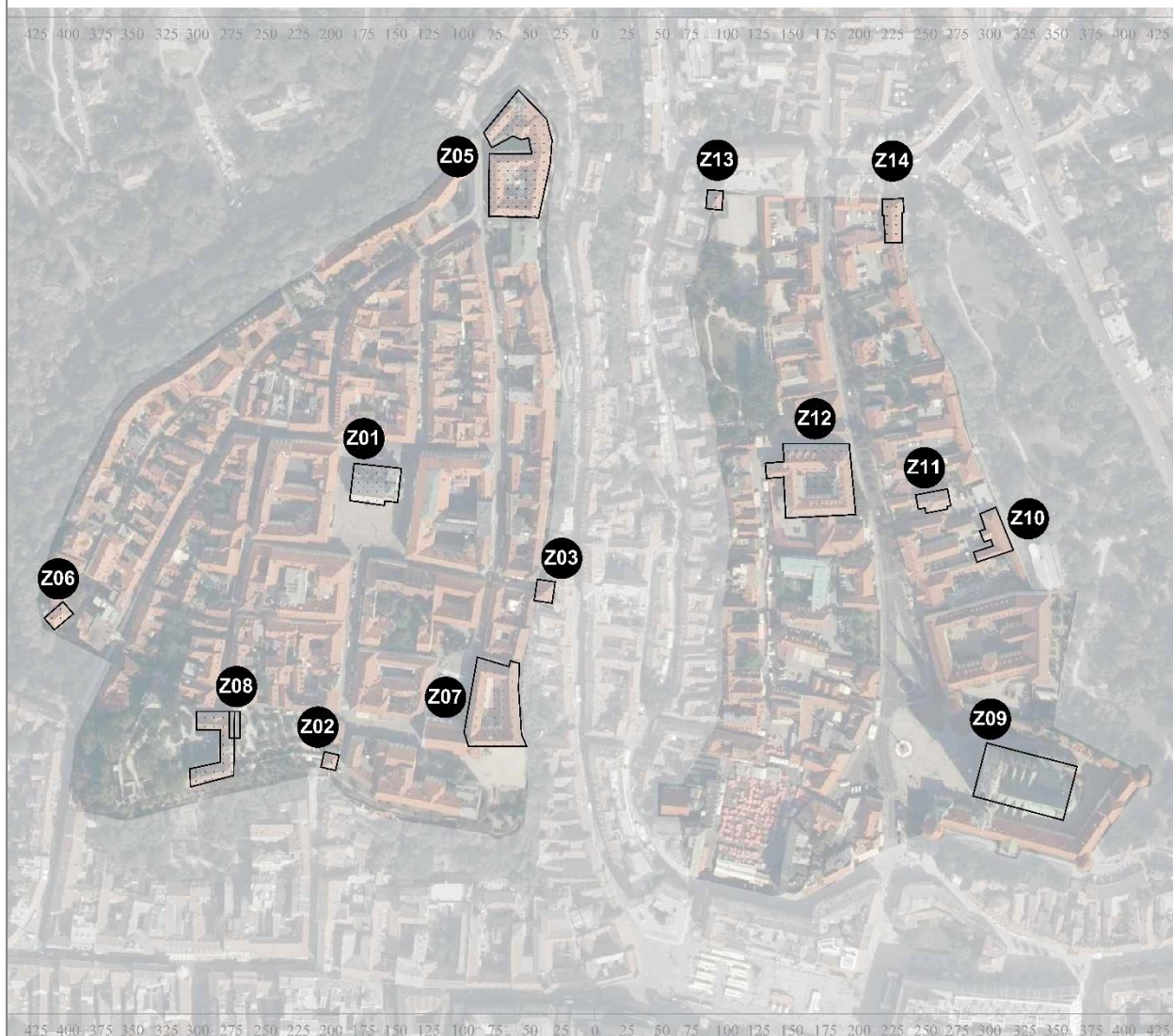
²⁰³ *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr> (pregledano 4.3.2021.), te *Galerija nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba*, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, <http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/PGW?OpenPage> (pregledano 4.3.2021.).

²⁰⁴ Kompleks samostana klarisa s kaptolskom kulom "Popov toranj", Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-194> (pregledano 10.6.2021.)
Kompleks samostana klarisa s kaptolskom kulom "Popov turen", Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, <http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/VO/05D295BCFD094FCDC1257F3E0048F71B?OpenDocument> (pregledano 10.6.2021.)

	NAZIV	REG. BROJ	VRSTA	PRAVNI STATUS	DATACIJA	ADRESA
1.	Crkva sv. Marka Evangelista	Z-0182	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	poč. 15. st., pregrad. 1876.-82.	Trg sv. Marka
2.	Kula Lotrščak	Z-0180	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	13.st.; 1858.	Dverce 1
3.	Kamenita vrata	Z-0181	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	13.st.; adaptacija 16.st.; 18.st.	Kamenita 3
4.	Palača Frigan	Z-1012	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	poč.17.st.; dogradnja 1740.; adaptacija kraj 18./poč.19.st.	Opatička 2/ Kamenita 2
5.	Kompleks samostana klarisa s kaptolskom kulom "Popov toranj"	Z-0194	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	1647-70; pregradnje 1782- 1851; rek. 1994.	Opatička 20-22
6.	Palača Pongratz	Z-0645	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	16. st.n.e. - 19. st.n.e.	Visoka ulica 22
7.	Isusovački samostan	Z-0184	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	1641.-53.; 1717.- 19.; 1977.-83.	Jezuitski trg 4
8.	Palača Ludovika Jelačića	Z-0627	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	poč.19.st. (1826.); pregradnja 1864.	Grič 3/ Trg Franje Markovića 1/ Strossmayerovo šetalište 16
9.	Kompleks Katedrale Uznesenja Marijina	Z-0202	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	13.st.; pregradnja 1879.-1902.	Kaptol 31
10.	Kanonička kurija – Lektorija	Z-0217	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	kraj 15.st.	Kaptol 27/1, 27/2
11.	Kanonička kurija Magdalenić	Z-0216	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	kraj 15.st.	Kaptol 26
12.	Kompleks Franjevačkog samostana	Z-0209	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	oko 1255.-1264.; pregradnja 1885. - 1902.	Kaptol 9/ Opatovina 24
13.	Prišlinova kula	Z-658	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	početak 16. st.	Kaptol 15a
14.	Kanonička kurija Stoklass-Češković	Z-0200	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	18. st.	Kaptol 18/1

Tablica 1. Zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca građena ili s ostacima iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA
Zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca građena ili
s ostacima iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

Tumač:

Z01 - Crkva sv. Marka Evanđelista

Z02 - Kula Lotriščak

Z03 - Kamenita vrata

Z04 - Palača Frigan

Z05 - Kompleks samostana klarisa s
kaptolskom kulom "Popov toranj"

Z06 - Palača Pongratz

Z07 - Isusovački samostan

Z08 - Palača Ludovika Jelačića

Z09 - Kompleks Katedrale Uznesenja
Marijina

Z10 - Kanonička kurija - Lektorija

Z11 - Kanonička kurija Magdalenić

Z12 - Kompleks Franjevačkog samostana

Z13 - Prišlina kula

Z14 - Kanonička kurija Stoklass-Češković

11. Zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca građena ili s ostacima iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

Osim građevina građениh u razdoblju od 13. do 15. stoljeća ili s ostacima građevina iz tog razdoblja, kao zasebnu kategoriju treba izdvojiti i zaštićene građevine građene na nekadašnjim

gradskim bedemima Kaptola i Gradeca. Kao i u prethodnoj kategoriji, i ovdje je problem predstavljala nepotpunost podataka u bazama Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske i Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba. Primjerice, nekadašnji isusovački samostan, danas Galerija Klovićevi dvori, ima prezentirane gradske bedeme i kulu na svom istočnom pročelju, ali taj podatak nije naveden niti u dataciji niti u opisu kulturnog dobra.

Iako je jasno da je većina palača koje se nalaze u rubnom dijelu Gradeca i Kaptola izgrađena na ostatcima bedema ili su te bedeme uklopili u svoje strukture, u tablici 2. popisana su samo ona nepokretna zaštićena kulturna dobra koja su na taj način opisana u Registru.

	NAZIV	REG. BROJ	VRSTA	PRAVNI STATUS	DATACIJA	ADRESA
1.	Kuća Makanec	Z-0991	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	kraj 18.st.; dogradnja 1880.	Demetrova 5 (Gradec)
2.	Palača Dverce	Z-0626	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	pol.18.st.; adapt. 1881.-83.; 2. adapt. 1981.-85.	Trg Katarine Zrinske 6 (Gradec)
3.	Gornjogradska gimnazija	Z-1000	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	1645.; dogradnje 1668.; 1703.-05.; 1853.; 1872.	Trg Katarine Zrinske 5 (Gradec)
4.	Palača bogoštovlja i nastave	Z-0192	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	prva pol.18.st.; adapt. 1838.; preg. 1892.-95.	Opatička 10 (Gradec)
5.	Palača Zakmardi-Domin	Z-0994	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	sred.17.st.; dogradnja 1821.; adaptacija 1929.	Jurja Habelića 2 (Gradec)
6.	Kuća Fuchs	Z-1020	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	18.st.; pregradnja 19.st.	Opatovina 25 (Kaptol)
7.	Kuća Dornik-Dutković	Z-1019	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	1782.; pregradnja 19.st.	Opatovina 23 (Kaptol)
8.	Kanonička kurija Stoklass-Češković	Z-0200	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	18.st.	Kaptol 18/1 (Kaptol)
9.	Kanonička kurija	Z-0212	nepokretno pojedinačno	zaštićeno kulturno dobro	18., 19. st.	Kaptol 15

Tablica 2. Zaštićena nepokretna kulturna dobra na području Kaptola i Gradeca građena na nekadašnjim gradskim bedemima (u popis uključeni isključivo lokaliteti koji su na taj način opisani u Registru kulturnih dobara)

3.2 Neka arheološka istraživanja na Kaptolu i Gradecu s pronađenim tragovima srednjovjekovne arhitekture

Kako bi se popisala arheološka istraživanja na Kaptolu i Gradecu proučeni su Hrvatski arheološki godišnjaci. Dostupni su godišnjaci u razdoblju od 2005. do 2015. godine te je stoga u tom razdoblju i provedena njihova analiza. U njima je pronađeno dvanaest članaka o arheološkim istraživanjima na Kaptolu i Gradecu s tragovima iz srednjovjekovlja. Osim arheoloških godišnjaka, važno je izdvojiti i istraživanja provedena 1980-ih i 1990-ih godina na adresi Opatička 20 i 22 na prostoru Muzeja grada Zagreba²⁰⁵, istraživanja provedena ispred franjevačkog samostana 2002. godine²⁰⁶ te istraživanja provedena na Vranicanijevoj poljani od 2003. godine²⁰⁷.

Potrebno je istaknuti kako s obzirom na fokus rada, navedena istraživanja nisu sva arheološka istraživanja provedena na Kaptolu i Gradecu s pronađenim nalazima srednjovjekovlja.²⁰⁸ Novija arheološka istraživanja na Kaptolu i Gradecu, poput nedavnih iskapanja u Banskim dvorima, također nisu spomenuta jer o njima još nisu objavljeni znanstveni i stručni radovi.

Neka arheološka istraživanja na Kaptolu i Gradecu koja su rezultirala nalazima srednjovjekovne arhitekture provedena su na deset različitih lokacija (sl. 12): prostor ispred franjevačkog samostana²⁰⁹, dvorište na adresi Kaptol 29²¹⁰, Muzej grada Zagreba (Opatička 20 i 22)²¹¹, Vranicanijeva poljana²¹², park Grič²¹³, Gornjogradska gimnazija²¹⁴, Trg sv. Marka²¹⁵,

²⁰⁵ Kuzmić, 1990., 19-22.; www.mgz.hr/hr/zbirke/nalazi-na-mjestu-otkrivanja.104.html (pristupljeno 15.12.2021.)

²⁰⁶ Demo, 2006.

²⁰⁷ www.zg-magazin.com.hr/devastacija-vranicanijeve-poljane-na-gornjem-gradu/ (pristupljeno 15.12.2021.)

²⁰⁸ Primjerice, na prostoru ispred katedrale istraživano je srednjovjekovno groblje 1939., 1979. i 2005. godine; ili pak 2001. godine kada je Muzej grada Zagreba u Opatovini obavio arheološka istraživanja i pronašao srednjovjekovni stambeni objekt datiran u 14.-15. stoljeće. Demo, 2006., 31.

²⁰⁹ Demo, 2006.

²¹⁰ Mašić, 2005., 112-113.

²¹¹ Kuzmić, 1990., 19-22.

²¹² www.zg-magazin.com.hr/devastacija-vranicanijeve-poljane-na-gornjem-gradu/ (pristupljeno 15.12.2021.)

²¹³ Mašić, 2005., 114-115.

Mašić, Pantlik, 2006., 166-168.

Mašić, Pantlik, 2008., 204-206.

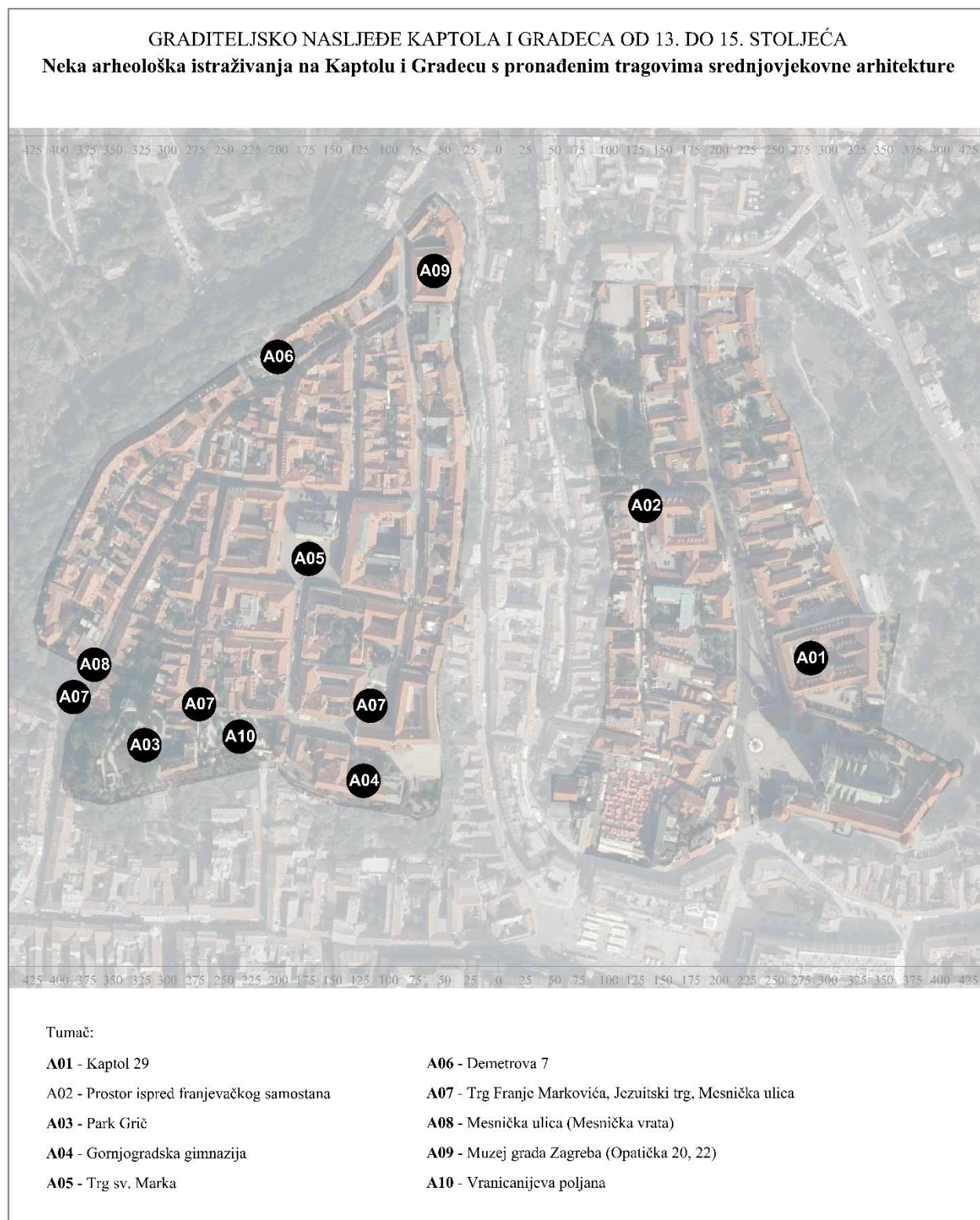
Mašić, Pantlik, 2010., 264-266.

²¹⁴ Mašić, Pantlik, 2006., 162-163.

²¹⁵ Mašić, Bugar, Pantlik, 2006., 168-170.

Mašić, Bugar, 2007., 182-184.

Demetrova 7²¹⁶, u jednom arheološkom ciklusu objedinjeni su Trg Franje Markovića, Jezuitski trg i Mesnička ulica²¹⁷ te (ponovno) Mesnička ulica (Mesnička vrata)²¹⁸.

12. Neka arheološka istraživanja na Kaptolu i Gradecu s pronađenim tragovima srednjovjekovne arhitekture

²¹⁶ Škoberne, 2010., 259-264.

²¹⁷ Mašić, 2009., 273-275.

²¹⁸ Mašić, 2015., 267-270.

3.3 Srušene ili nelocirane građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

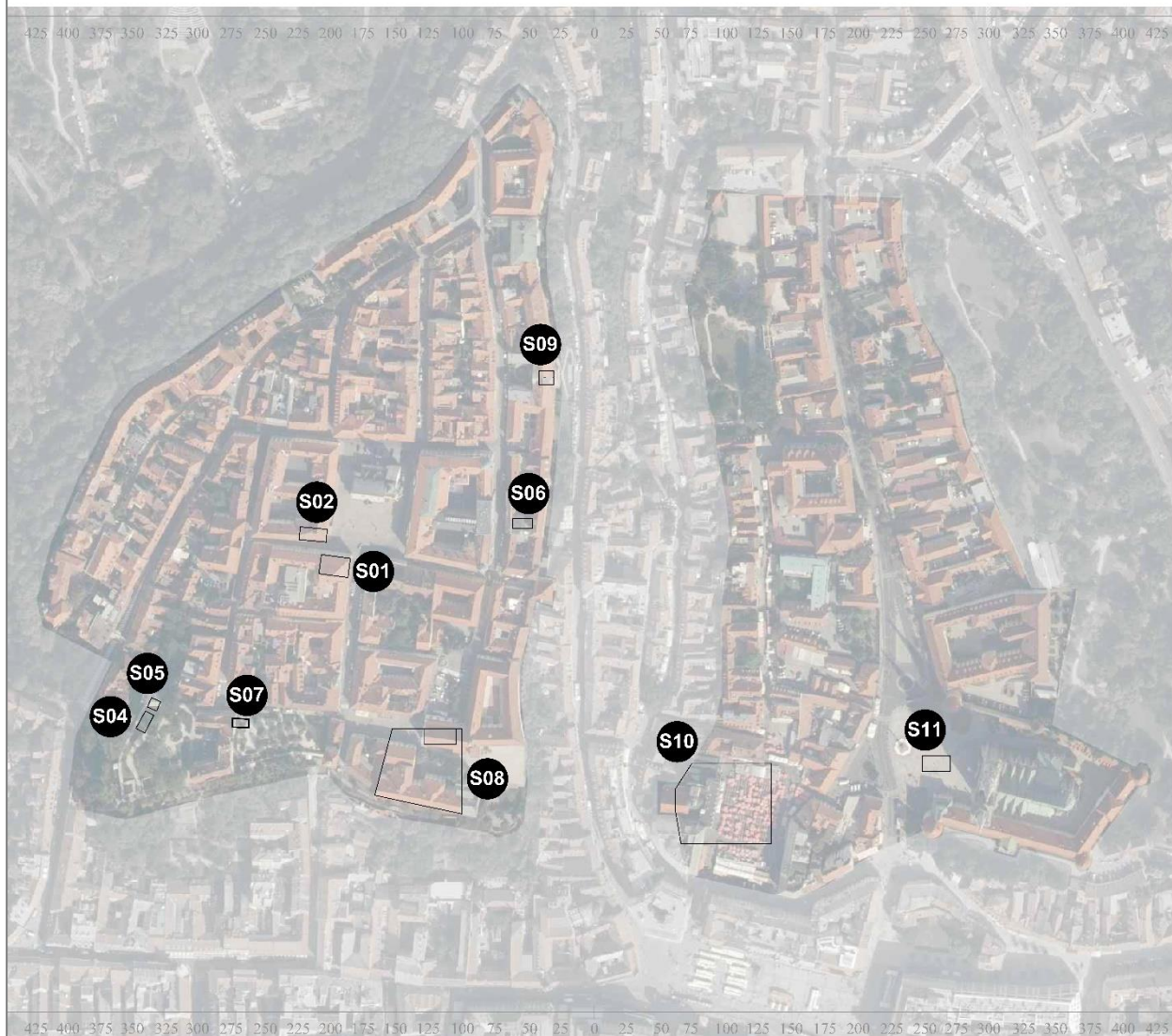
Brojne građevine Kaptola i Gradeca nisu preživjele od srednjeg vijeka do danas. U analizu srušenih građevina ušle su zgrade od veće važnosti za naselje (crkve, samostani, kule, vijećnica, škola i sl.) dok se privatne stambene građevine nisu obrađivale. Pronađeno je ukupno jedanaest srušenih javnih građevina od kojih se devet nalazi na Gradecu, a dvije na Kaptolu. Za jednu građevinu (škola na Gradecu) nije poznata lokacija (tip A). Za šest građevina je poznat položaj, ali ne postoje vidljivi ostatci (tip B), a za četiri postoje arheološki ostatci (tip C). Građevine kojima je poznat položaj mapirane su na karti Kaptola i Gradeca (sl. 13).

U tablici 3. upisana je, osim tipa i adrese građevine ako je poznata, i dosadašnja literatura o navedenim lokalitetima.

		Naziv građevine	Tip građevine	Adresa	Literatura
GRADEC	1.	Gradska vijećnica	B	zapadni ugao Ćirilometodske ulice i Trga sv. Marka	Bedenko, 1989., 98-101. Dobronić, 1983., 13-18.
	2.	Škola	A	/	Bedenko, 1989., 101.
	3.	Hospital	B	jugoistočni ugao pete insule na Trgu sv. Marka (današnji Banski dvori)	Bedenko, 1989., 101-102.
	4.	Kraljevska palača	C	Park Grič	Grgin, 2012., 70. Šterk, Mašić, 2011./2012., 110-112.; Mašić, Pantlik, 2010., 264-266. Mašić, Pantlik, 2008., 204-206. Mašić, Pantlik, 2006., 166-168. Mašić, 2005., 114-115. Bedenko, 1989., 102-106.
	5.	Pavlinska kula	C	Park Grič	Bedenko, 1989., 84-87. Dobronić, 1983., 64-65.
	6.	Kapela sv. Uršule	B	Opatička ulica 4	Bedenko, 1991., 44-46, 107. Dobronić, 1983., 119-120. Klaić, 1982., 186, 187, 205, 208.
	7.	Kapela Blažene Djevice Marije	C	Istočni zid palače Ludovika Jelačića / Vranicanijeva poljana	Bedenko, 1989., 102-106. Dobronić, 1983., 58-64. Klaić, 1982., 205, 208, 211, 235.
	8.	Kapela sv. Katarine, dominikanski samostan (od 1473.)	B	Jezuitski trg	Nikolić Jakus, 2012., 52-53. Grgin, 2012., 68. Dobronić, 1991., 120-128. Bedenko, 1989., 34, 44. Klaić, 1982., 205-208.
	9.	Istočna gradečka kula	B	Opatička 10	Bedenko, 1989., 25.
KAPTOL	10.	Cistercitski samostan	B	Tržnica Dolac	Grgin, 2012., 71. Nikolić Jakus, 2012., 54. Dobronić, 1991., 211-235. Klaić, 1982., 446-457. Szabo, 2012. [1911.], 120-127.
	11.	Crkva sv. Emerika	B	Kaptolski trg	Grgin, 2012., 70. Šterk, Mašić, 2011./2021., 82-83. Dobronić, 1991., 75, 209-210. Klaić, 1982., 383,443.

Tablica 3 Srušene ili nelocirane građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

GRADITELJSKO NASLJEDE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA
Srušene ili nelocirane građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

Tumač:

S01 - Gradska vijećnica

S02 - Škola - NEPOZNAT POLOŽAJ

S03 - Hospital

S04 - Kraljevska palača

S05 - Pavlišna kula

S06 - Kapela sv. Uršule

S07 - Kapela sv. Marije

S08 - Kapela sv. Katarine,
dominikanski samostan (od 1473.)

S09 - Istočna gradečka kula

S10 - Cistercijski samostan i crkva

S11 - Crkva sv. Emerika

13. Srušene ili nelocirane građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

3.4 Katalog sačuvanog graditeljskog nasljeđa Kaptola i Gradeca od 13. do 15. stoljeća

Na sljedećim stranicama prikazan je katalog građevina koje su se, većim ili manjim dijelom, očuvale tijekom stoljeća od srednjovjekovlja do danas. Zidine Kaptola i Gradeca nisu uvrštene u ovaj katalog jer su već obrađene na stranicama 20-23, tj. 30-33 te kartografski prikazane na slici 10, ali su uvrštene obrambene kule. Također, iako arheološki prezentirani lokaliteti nisu uvršteni u detaljnu katalošku obradu, zbog svoje „vertikalnost“ u katalošku obradu uvršteni su i ostatci crkve Blažene Djevice Marije.

Katalog sačuvanog graditeljskog nasljeđa Kaptola i Gradeca od 13. do 15. stoljeća predstavlja najopširniji dio rada. Za svaku građevinu koja je većim ili manjim dijelom sačuvala graditeljske ostatke iz srednjeg vijeka napravljen je katalog s osnovnim podacima o vremenu gradnje, materijalu, namjeni i sl. Priložena je ortofoto karta položaja i fotografija današnjeg stanja. Zanimljivo je istaknuti kako su svi pronađeni lokaliteti sa sačuvanim srednjovjekovnim graditeljskim nasljeđem već zaštićeni kao nepokretna kulturna dobra (tablica 1) što upućuje na prepoznavanje i vrednovanje tog sloja nasljeđa. Lokaliteti su mapirani (sl. 42), a za razliku od slike 11 gdje su označene cijele građevine koje ulaze pod zaštitu, na slici 42 označeni su samo srednjovjekovni dijelovi građevina.

3.4.1 Crkva svetog Marka Evanđelista

NAZIV GRAĐEVINE	CRKVA SVETOG MARKA EVANĐELISTA
ADRESA	Trg svetog Marka 5
TIP GRAĐEVINE	D/E
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. (prvo indirektno spominjanje 1256.)
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1355.-1376., oko 1420., 1499., 1502., 1660.-1669., 1706., 1725., 1841., 1876.-1882., 1923.-1925., 1936.-1938.
GRADITELJ	nepoznat; južni portal: figure – radionica pod utjecajem bečkog dvorskog kiparstva, portal – lokalna radionica sa suvremenim srednjoeuropskim iskustvom. kasnije: Antun Maczetto, Friedrich von Schmidt, Ivan Meštrović, Jozo Kljaković
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen (litotamnijski vapnenac i pješčenjak), opeka
IZVORNA NAMJENA	sakralna (crkva)
PROMJENE U NAMJENI	ne
DANAŠNJA NAMJENA	sakralna (crkva)
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0182
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	Mašić, Bugar, Pantlik, 2006., 168-170. Mašić, Bugar, 2007., 182-184.
<p>IZVORI: Crkva sv. Marka Evanđelista, Ministarstvo kulture i medija, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-182 (pregledano 25.8.2021.); Horvat, 2013., 11-35.; Rašpica, Jengiđ, 151-180.; Bugar, Mašić, 2013., 67-70.; Grgin, 2012., 67, 68, 72, 80, 82.; Šterk, Mašić, 2011./2012., 105-107.; Balog, 2007., 128-146.; Mašić, Bugar, Pantlik, 2006., 168-170.; Mašić, Bugar, 2007., 182-184.; Budak, 1992., 27., Dobronić, 1983., 19-25.; Klaić, 1982., 184-185, 201-208, 288-295.</p>	

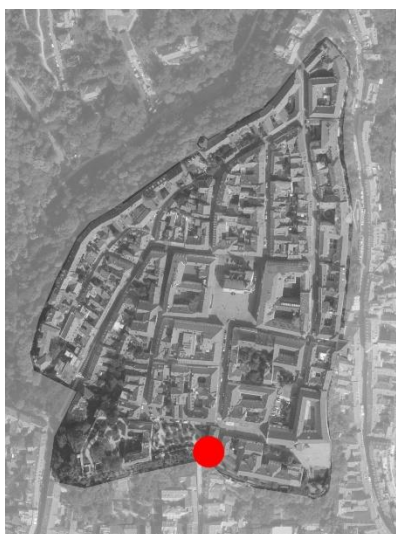
14. Položaj crkve sv. Marka Evanđelista na Gradecu

15. Crkva svetog Marka Evanđelista u Zagrebu

3.4.2 Kula Lotrščak

NAZIV GRAĐEVINE	KULA LOTRŠČAK
ADRESA	Tomićeva ulica 9
TIP GRAĐEVINE	E
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. (1242.-1266.)
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1857.
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	skladište u prizemlju (1651.), kavana (19. st.), 1981. (izložbe)
DANAŠNJA NAMJENA	dio Javne ustanove Klovićevi dvori; u prizemlju suvenirnica, gornji katovi izložbeni
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0180
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kula Lotrščak, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-180 (pregledano 25.8.2021.); <i>Kula Lotrščak</i> , https://gkd.hr/kula-lotrscak/ , (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Bedenko, 1989., 82-87; Dobronić, 1983., 66-70.; Klaić, 1982., 195-205.	

16. Položaj kule Lotrščak na Gradecu

17. Kula Lotrščak 2021.

3.4.3 Kamenita vrata

NAZIV GRAĐEVINE	KAMENITA VRATA
ADRESA	Kamenita ulica
TIP GRAĐEVINE	E
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. (1242.-1266.), prvo spominjanje 1362.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1545., 1553., 1555.-1558., 1645., 1646., 1706., 1731., 1760.
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	gradska vrata
PROMJENE U NAMJENI	prvi kat stambeni, 1841. (prvi kat djevojačka škola)
DANAŠNJA NAMJENA	ulaz u grad, sakralni prostor
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0181
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kamenita vrata, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-181 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Bedenko, 1989., 12-13.; Dobronić, 1983., 108-115.	

18. Položaj Kamenitih vrata na Gradecu

19. Kamenita vrata 2021.

3.4.4 Gradska kula pored Kamenitih vrata

NAZIV GRAĐEVINE	GRADSKA KULA PORED KAMENITIH VRATA
ADRESA	Opatička ulica 2
TIP GRAĐEVINE	D
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. (prvo spominjanje 1397.)
GODINA IZGRADNJE	nepoznato
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1556., 1691., 1740., 1830.
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	stambena namjena
DANAŠNJA NAMJENA	stambena namjena
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-1012
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Palača obitelji Nugent, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1012 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Bedenko, 1991., 82-83.; Dobronić, 1983., 116-119.	

20. Položaj gradske kule na Gradecu

21. Gradska kula pored Kamenitih vrata

3.4.5 Popov toranj

NAZIV GRAĐEVINE	POPOV TORANJ
ADRESA	Opatička ulica 22
TIP GRAĐEVINE	E
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. (1247.)
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1433., 1479., 1546., 1578., 1584., 1588., 1903., 1992.
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen, opeka
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	15. st. (kaštel), 1903. (zvjezdarnica)
DANAŠNJA NAMJENA	zvjezdarnica
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0194
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kompleks samostana klarisa s kaptolskom kulom "Popov toranj", Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-194 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Grgin, 2012., 68-75., Bedenko, 1989., 21-24; Novak, 1983.; Dobronić, 1983., 141-148.; Klaić, 1982., 182-189.	

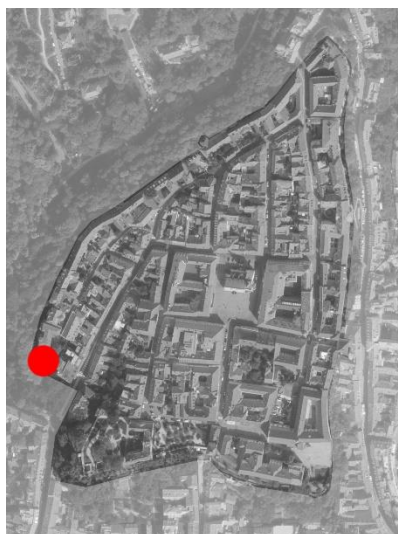
22. Položaj Popovog tornja na Gradecu

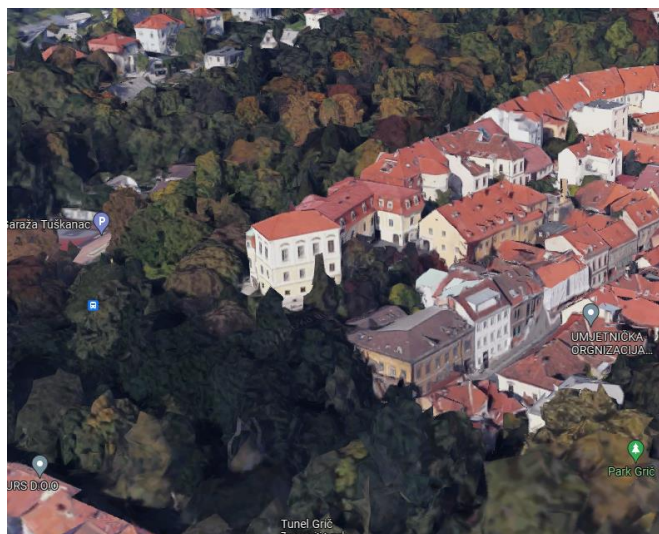
23. Popov toranj 2021.

3.4.6 Chonova kula (Stivalićeva kula), danas palača Pongratz

NAZIV GRAĐEVINE	Chonova kula (Stivalićeva kula), danas palača Pongratz
ADRESA	Visoka ulica 22
TIP GRAĐEVINE	D
VRIJEME NASTANKA	spominje se 1391.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1559., 1775., 1855., 1878., 1891., 1902., 1911., 1931.-1932.
INVESTITOR	Gradec
GRADITELJ	nepoznat kasnije Kuno Waidmann, Fellner i Helmer, Janko Holjac, Ignjat Fischer
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	1391. (stambena), 1931.-1932. (reprezentativne političke svrhe)
DANAŠNJA NAMJENA	državna rezidencija
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0645
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Palača Pongratz, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-645 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Bedenko, 1989., 18, 82.; Dobronić, 1983., 223-225.	

24. Položaj Chonove kule na Gradecu

25. Chonova kula u slici grada

3.4.7 Gradska kula ugrađena u Isusovački samostan

NAZIV GRAĐEVINE	Gradska kula ugrađena u Isusovački samostan
ADRESA	Opatička ulica 20
TIP GRAĐEVINE	D
VRIJEME NASTANKA	sredina 13. st. isusovački samostan (1641.)
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1641.; 1830.; 1980ih
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	sredina 15. st. (stambena), 17. st. (samostan), 20. st. (izložbeni prostor)
DANAŠNJA NAMJENA	dio Galerije Klovićevi dvori
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0184
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Isusovački samostan (Galerija "Klovićevi dvori"), Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-184 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2012., 100-103.; Bedenko, 1989.; 41, 82.; Dobronić, 1983., 97-103.	

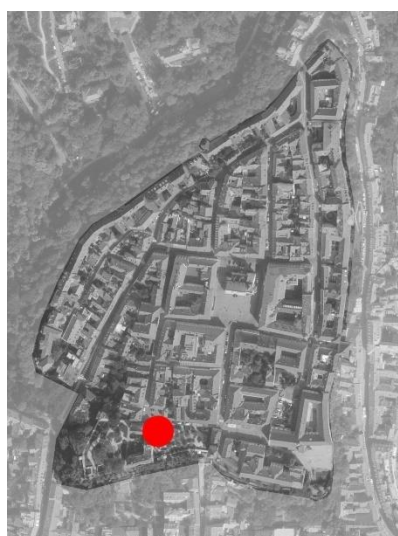
26. Položaj gradske kule u Gradecu

27. Gradska kula ugrađena u Isusovački samostan

3.4.8 Crkva Blažene Djevice Marije (istočni zid Palače Ludovika Jelačića)

NAZIV GRAĐEVINE	Crkva Blažene Djevice Marije (istočni zid Palače Ludovika Jelačića)
ADRESA	Grič 3, Vranicanijeva poljana
TIP GRAĐEVINE	C/D
VRIJEME NASTANKA	nepoznato, pretpostavka 14. st., prvo spominjanje 1431. Palača Ludovika Jelačića: 1808.-1826.; 1941. srušene građevine između Vranicanijeve ulice i južnog gradskog zida te je gotički prozor postao vidljiv
GODINA RUŠENJA	1808.-1826.
GODINA PREGRADNJE	/
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	sakralna (privatna kapela (?))
PROMJENE U NAMJENI	sakralna (samostanska kapela)
DANAŠNJA NAMJENA	/
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0627
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA	2003. (Muzej grada Zagreba, Boris Mašić)
IZVORI:	Palača Hidrometeorološkog zavoda, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-627/ (pregledano 25.8.2021.); Bedenko, 1989., 102-103.; Dobronić, 1983., 58-64.; Klaić, 1982., 205, 208, 211, 235.

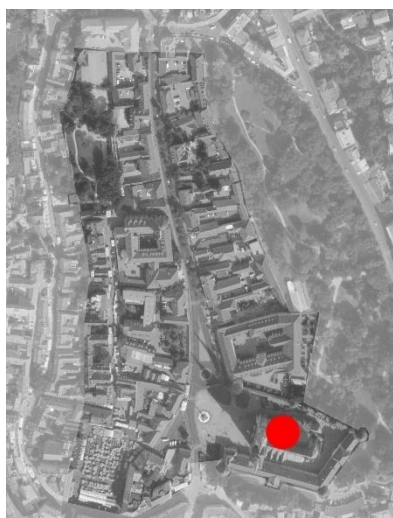
28. Položaj crkve Blažene Djevice Marije na Gradecu

29. Ostatci crkve Blažene Djevice Marije 2021.

3.4.9 Zagrebačka katedrala

NAZIV GRAĐEVINE	Zagrebačka katedrala
ADRESA	Kaptol 31
TIP GRAĐEVINE	D/E
VRIJEME NASTANKA	1258.-1284.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1343.-1348., 1397.-1406., 1410.-1419., 1421.-1433., 1482., 1492., 1495., 1528., 1572., 1601., 1628., 1637., 1643., 1776., 1877., 1886.
GRADITELJ	nepoznato kasnije: Hans Alberthal, Antun Stiedl, Friedrich von Schmidt, Herman Bollé
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen (litotamijski vapnenac, Travertino romano st. Pietro Clasico iz Tivolija)
IZVORNA NAMJENA	sakralna (crkva)
PROMJENE U NAMJENI	/
DANAŠNJA NAMJENA	sakralna (katedrala)
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0202
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kompleks Katedrale Uznesenja Marijina, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-202 (pregledano 25.8.2021.); Foretić, 2019., 34-53; Bedenko, 2013.; Deanović, 1995.; Dobronić, 1991., 22-73.; Dobronić, 1988., 93-101.; Klaić, 1982., 373-397.	

30. Položaj zagrebačke katedrale na Kaptolu

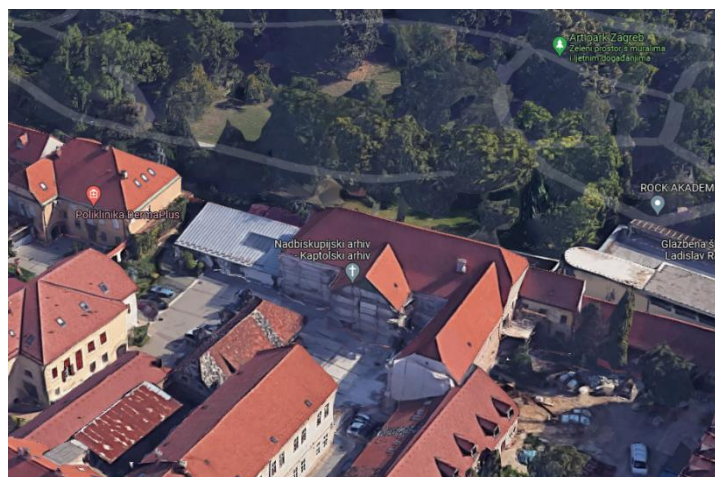
31. Pogled na zagrebačku katedralu s Gradeca

3.4.10 Kanonička kurija – Lektorija

NAZIV GRAĐEVINE	Kanonička kurija – Lektorija
ADRESA	Kaptol 27/1
TIP GRAĐEVINE	D
VRIJEME NASTANKA	1488.-1498.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1650., 1673., 1677., 1802.
GRADITELJ	nepoznato kasnije: Franz Greutter
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen, drvo
IZVORNA NAMJENA	kanonička kurija
PROMJENE U NAMJENI	1984. (riblji restoran)
DANAŠNJA NAMJENA	Nadbiskupijski arhiv, Kaptolski arhiv
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0217
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kanonička kurija – Lektorija, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-217 (pregledano 25.8.2021.); Dobronić, 1991., 234-235., Dobronić, 1988., 78-84.	

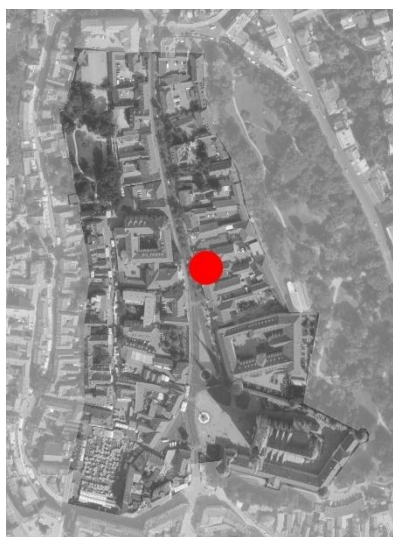
32. Položaj Lektorije na Kaptolu

33. Kanonička kurija Lektorija

3.4.11 Kanonička kurija Magdalenić

NAZIV GRAĐEVINE	Kanonička kurija Magdalenić
ADRESA	Kaptol 26
TIP GRAĐEVINE	D
VRIJEME NASTANKA	kraj 15. st.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	18. st., 1867., 1881.
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen, drvo
IZVORNA NAMJENA	kanonička kurija
PROMJENE U NAMJENI	nepoznato
DANAŠNJA NAMJENA	nepoznato
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0216
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2005. do 2015.)	ne
IZVORI: Kanonička kurija Magdalenić, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-216 (pregledano 25.8.2021.), Križić Roban, 1997: 103.; Dobronić, 1988., 75-78.	

34. Položaj kanoničke kurije Magdalenić na Kaptolu

35. Kanonička kurija Lektorija 2021.

3.4.12 Crkva sv. Franje Asiškog i franjevački samostan

NAZIV GRAĐEVINE	Crkva sv. Franje Asiškog i franjevački samostan
ADRESA	Kaptol 9, Opatovina 24
TIP GRAĐEVINE	D/E
VRIJEME NASTANKA	1255.-1264.
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	1363., 1435., 1607.-1620., 1645., 1669., 1683., 1697., 1880., 1885.-1902.
GRADITELJ	nepoznato kasnije: Herman Bollé
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	crkva i samostan
PROMJENE U NAMJENI	/
DANAŠNJA NAMJENA	crkva i samostan
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0209
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2002. do 2015.)	da (Demo, 2006.)
IZVORI: Kompleks crkve sv. Franje Asiškog s franjevačkim samostanom, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-209 (pregledano 25.8.2021.); Nikolić Jakus, 2012., 52-54.; Šterk, Mašić, 2011./2012., 90-92.; Demo, 2006., 33, 47., Dobronić, 1991., 220-233., Dobronić, 1988., 31-36.	

36. Položaj crkve sv. Franje i franjevačkog samostana na Kaptolu

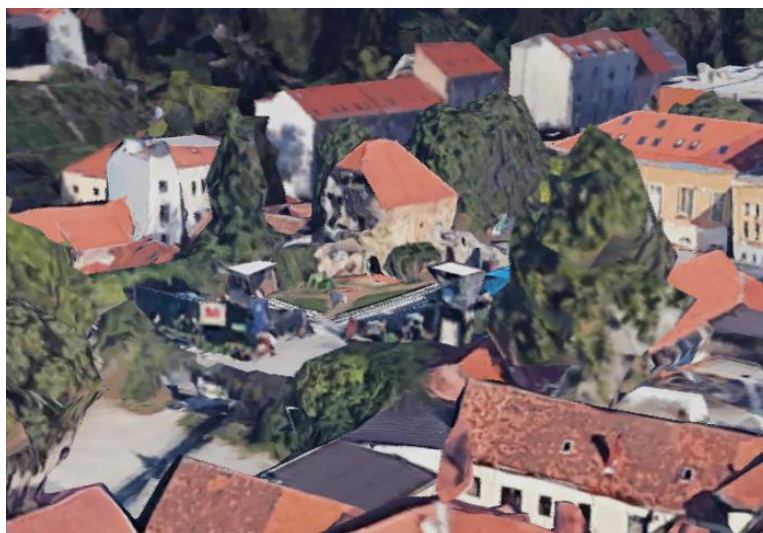
37. Crkva i samostan prilikom obnove 2021.

3.4.13 Prišlinova kula

NAZIV GRAĐEVINE	Prišlinova kula (sjeverozapadna kaptolska kula)
ADRESA	Kaptol 15a
TIP GRAĐEVINE	E
VRIJEME NASTANKA	kraj 15., početak 16. stoljeća
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	nepoznato
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	1720. (gospodarska namjena)
DANAŠNJA NAMJENA	nepoznato
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0658
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2002. do 2015.)	ne
IZVORI: Prišlinova kula, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-658 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2021., 128-131.; Dobronić, 1991., 172-184.; Dobronić, 1988., 11-14.	

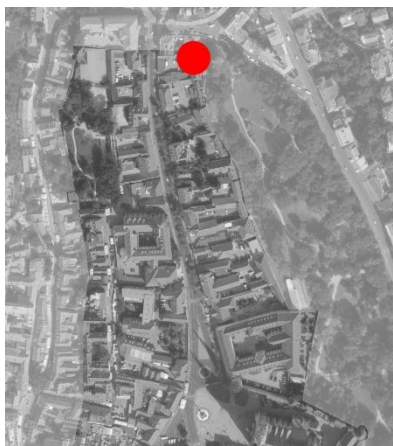
38. Položaj Prišlinove kule na Kaptolu

39. Prišlinova kula

3.4.14 Sjeveroistočna kaptolska kula

NAZIV GRAĐEVINE	Sjeveroistočna kaptolska kula (Kanonička kurija Stoklass-Češković)
ADRESA	Kaptol 15
TIP GRAĐEVINE	D/E
VRIJEME NASTANKA	kraj 15., početak 16. stoljeća
GODINA RUŠENJA	/
GODINA PREGRADNJE	18. stoljeće
GRADITELJ	nepoznato
MATERIJAL IZGRADNJE	kamen
IZVORNA NAMJENA	obrambena kula
PROMJENE U NAMJENI	18. st. (kanonička kurija)
DANAŠNJA NAMJENA	nepoznato
ZAŠTIĆENO KULTURNO DOBRO	nepokretno pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Registarski broj: Z-0200
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (u razdoblju od 2002. do 2015.)	ne
IZVORI: Kanonička kurija, Ministarstvo kulture i medija RH, https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-200 (pregledano 25.8.2021.); Ponoš, 2021., 128-131.; Dobronić, 1991., 172-184.; Dobronić, 1988., 11-14.	

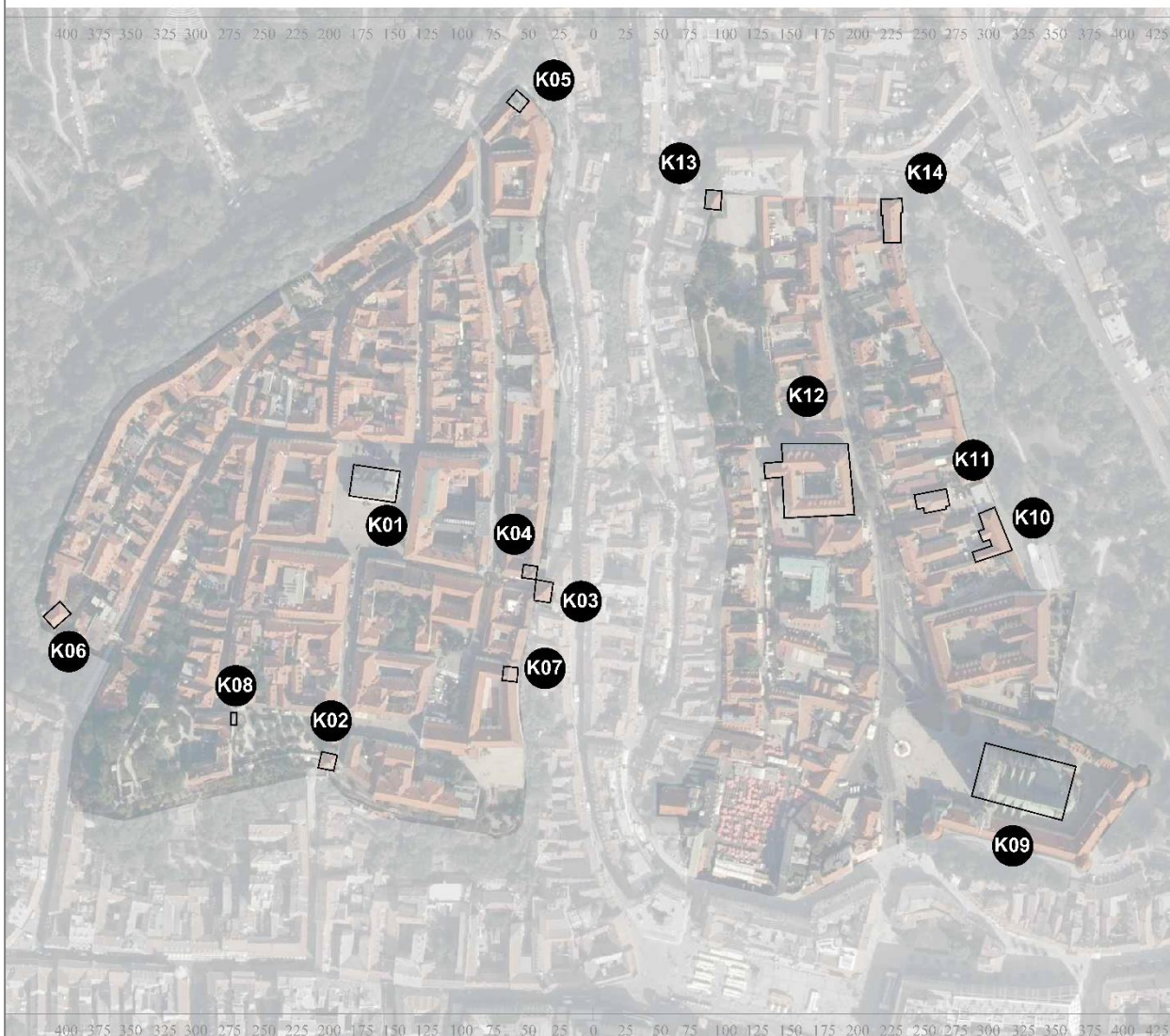

40. Položaj sjeveroistočne kaptolske kule

41. Sjeveroistočna kaptolska kula

GRADITELJSKO NASLJEĐE KAPTOLA I GRADECA OD 13. DO 15. STOLJEĆA
Sačuvane (većim ili manjim dijelom) građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

Tumač:

K01 - Crkva svetog Marka Evanđelista	K07 - Gradska kula ugrađena u isusovački samostan	K11 - Kanonička kurija Magdalenić
K02 - Kula Louščak	K08 - Crkva svete Marija (istočni zid palače Ludovika Jelačića)	K12 - Crkva sv. Franje Asiškog i franjevački samostan
K03 - Kamenita vrata	K09 - Zagrebačka katedrala	K13 - Prišlinova kula
K04 - Gradska kula pored Kamenitih vrata	K10 - Kanonička kurija - Lektorija	K14 - Sjeveroistočna kaptolska kula
K05 - Popov toranj		
K06 - Chonova kula (Stivaličeva kula)		

42. Sačuvane građevine Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća

4 MOGUĆNOSTI PREZENTACIJE SREDNJOVJEKOVNOG NASLJEĐA KAPTOLA I GRADECA

4.1 Mogućnosti digitalne prezentacije

Digitalizacija nasljeđa omogućava prezentaciju složenih povijesnih procesa na način koji je jednostavan i lako razumljiv široj kulturnoj javnosti. Podizanje tematskih mrežnih stranica, digitalne izložbe ili virtualna stvarnost samo su neki od potencijalnih načina približavanja nasljeđa. Godine 2017. izdana je knjiga *Mapping urban changes* koja objedinjava iskustva više od trideset istraživača digitalizacije nasljeđa iz nekoliko zemalja.²¹⁹ U knjizi su predstavljene teme istraživanja arhivskih izvora, preklapanja povijesnih i suvremenih karata i nacрта, prikupljanje podataka u GIS programima te mogućnosti 3D i 4D rekonstrukcija. Dobar primjer digitalizacije nasljeđa jednog povijesnog grada jest projekt *Visualizing Venice* koji objedinjava 3D rekonstrukcije povijesnih četvrti i pojedinačnih građevina, GIS mapiranje i digitalne izložbe.²²⁰

GIS baze predstavljaju veliki potencijal u novom sagledavanju i prezentiranju nasljeđa. Ono što su analogno radili prethodni istraživači, poput Vladimira Bedenka koji je uspoređujući zemljišne knjige razjasnio vlasničku strukturu te veličine i odnose parcela na Gradecu²²¹, danas je moguće raditi digitalno. GIS baze mogu biti snažni prezentacijski element, ali i poticaj za daljnje istraživače kojima će se olakšati pristup do tada pronađenim materijalima i donesenim zaključcima. Ministarstvo kulture i medija izradilo je GIS bazu kulturnih dobara Republike Hrvatske u kojoj su mapirana sva zaštićena nepokretna kulturna dobra.²²² Tu bazu moguće je proširiti. Kao što je i navedeno u samom uvodu, ovaj diplomski rad htio je započeti digitalnu sintezu Zagreba s njegovim srednjovjekovnim nasljeđem.

Navest ću neke mogućnosti koje bi potencijalna baza podataka povijesnog Zagreba trebala objedinjavati, a koje su već prikazane na nekim drugim projektima.²²³ Prvi korak jest prezentiranje tekstualnih i slikovnih izvora. Tekstualni izvori podrazumijevaju zemljišne knjige, kupoprodajne ili darovne ugovore, ugovore o najmu, bule i povelje, računovodstvene knjige, oporuke, novinske izvatke, knjige i članke. Slikovni izvori mogu biti crteži i slike, grafike, katastarske, vojne i

²¹⁹ Plosnić Škarić, 2017.

²²⁰ Visualising Venice, <http://www.visualizingvenice.org/visu/> (pregledano 14.7.2021.)

²²¹ Rad Vladimira Bedenka prikazan u knjizi Zagrebački Gradec (1989.) može se smatrati „GIS analizom prije GIS-a“.

²²² Geoportal, Kulturna dobra, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/geoportal.html#/> (pregledano 14.7.2021.)

²²³ Primjerice na projektu „Dubrovnik: Civitas et Acta Consiliorum. Visualising Development of the Late Medieval Urban Fabric“ ili na projektu „Archipelago: Mapping the Islands of the Venetian Lagoon“.

ortofoto karte, skice, nacrti, fotografije. Drugi korak jest digitalno atribuiranje primarnih i sekundarnih izvora u tri kategorije. Prva kategorija su važni događaji. Oni podrazumijevaju kupnju, prodaju ili najam zemljišta, gradnju, pregradnju ili rušenje građevine, osnivanje naselja, institucije ili organizacije i sl. Druga kategorija su privatne ili fizičke osobe uključene u događaje. To mogu biti religijske zajednice, arhitekti, umjetnici, obrtnici. Treća kategorija su mjesta. Mjesta se mogu podijeliti na ulice, četvrti, katastarske čestice, crkve, općine i druge kategorije. Navedeni izvori i kategorije se mapiraju i preklapaju. Mapiranje se može odvijati na suvremenim i povijesnim kartama kao podlogama. Odabirom pojedine lokacije otvara se vremenska crta na kojoj je ponuđeno više mogućih godina, ovisno o sačuvanim izvorima i o broju događaja koji su se odvijali na toj lokaciji. Odabirom pojedine godine prikazuju se primarni i sekundarni izvori. Primjerice, odabirom lokacije Popovog tornja i klikom na godinu 1903. vidjet ćemo fotografije pregradnje u zvjezdarnicu, kao i sačuvane nacрте ili novinske izreske. U slučaju digitalizacije, svi podatci bili bi lako pretraživi putem ključnih riječi ili svojih atributa.

Digitalizacija nasljeđa aktualna je tema u povijesnim i povijesno-umjetničkim krugovima. Primarni i sekundarni izvori za Zagreb su već poznati i istraženi, a ono što nedostaje jest stvaranje digitalnog sustava koji bi te podatke objedinio.

4.2 Mogućnosti fizičke (konzervatorske) prezentacije

Tijekom 1970-tih i 1980-tih godina rađeni su projekti obnove nekoliko gornjogradskih i kaptolskih srednjovjekovnih građevina poput kule Lotrščak ili adaptacije sklopa u Opatičkoj ulici za Muzej grada Zagreba.²²⁴ Godine 1979. izrađen je i *Provedbeni urbanistički plan uređenja i revitalizacije Gornjeg grada i Kaptola* koji se osvrnuo i na namjenu pojedinih građevina iz srednjovjekovnog razdoblja poput kule Lotrščak ili Popovog tornja.²²⁵ Nedavni potresi u ožujku i prosincu 2020. godine mogu biti shvaćeni kao prilika za svježiji pogled na radove provedene prije više od 30 godina te kao mogućnost za bolje prezentiranje srednjovjekovnog graditeljskog razdoblja Kaptola i Gradeca. Unutar opsega ovog rada nije moguće ulaziti u probleme i opise pojedinih građevina, ali se može konstatirati kako je Kaptolu i Gradecu potreban sveobuhvatan plan uređenja i revitalizacije s ciljem zaštite i očuvanja jedinstvene cjeline prostora, zadržavanja stanovnika i poboljšavanja uvjeta života te unaprjeđenja urbanih funkcija najstarije gradske jezgre. Kao temelj

²²⁴ Brusović, 2015., 9-32.; Ivančević, 1983., 149-152.

²²⁵ *Provedbeni urbanistički plan uređenja i revitalizacije Gornjeg grada i Kaptola*, 1979.

za takav plan treba poslužiti Provedbeni urbanistički plan uređenja i revitalizacije Gornjeg grada i Kaptola iz 1979. godine koji je na sistematičan način detektirao probleme i ponudio rješenja za prostore Gornjeg grada i Kaptola.²²⁶

Ukratko ću se samo osvrnuti na nekoliko mogućnosti prezentacije srednjovjekovnog nasljeđa Kaptola i Gradeca u javnom prostoru. Gradske zidine predstavljaju najveći prostorni potencijal. Kao pozitivan primjer prezentiranja starijeg graditeljskog sloja unutar novije izgradnje treba istaknuti rješenje gradečke kule u sjeveroistočnom dijelu današnje Galerije Klovićevi dvori (sl. 27). Iako većim dijelom srušene ili uklopljene u noviju izgradnju, preostali dio zidina Kaptola i Gradeca (sl. 10) nudi mogućnost za boljim odnosom prema ovom nasljeđu, primarno u dijelovima javnih parkova – parka Grič, Vranicanijeve poljane i parka Opatovine. Ono što se može relativno jednostavno i brzo napraviti, a tiče se srednjovjekovnih zidina Kaptola i Gradeca su parterni konzervatorski prikazi nekadašnjih zidina i ulaza u grad. Ulazi u grad su na taj način prikazani kod kule Lotrščak (sl. 44) i kod Popovog tornja.

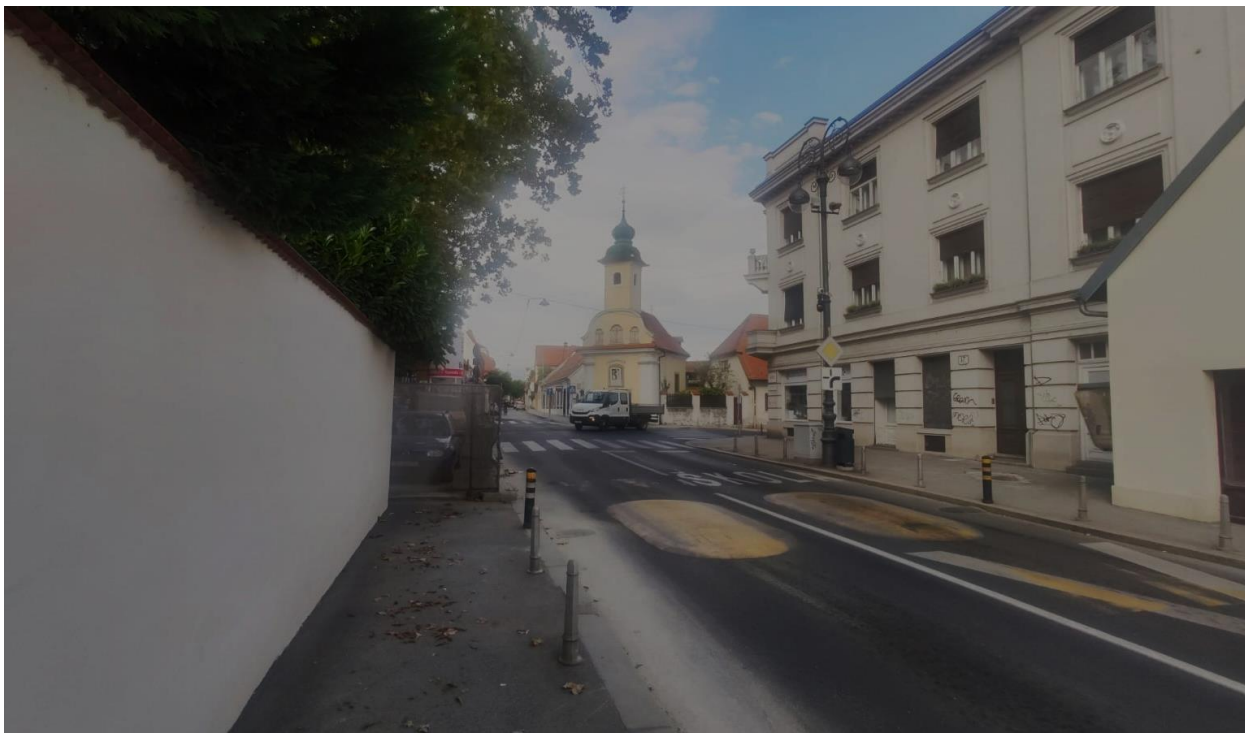
43. Parтерна oznaka nekadašnje linije zidina i vrata kod kule Lotrščak

²²⁶ Isto.

Nekadašnja Mesnička vrata na Gradecu (sl. 6)²²⁷ te sjeverna (sl. 44), južna i Mala (Dverce) vrata na Kaptolu nemaju takva rješenja, a zasigurno bi oplemenili urbani parter grada i podigli svijest o srednjovjekovnom sloju Kaptola i Gradeca. Podatci o položaju vrata su poznati, a trošak projekta ne bi bio velik.

Važno je osvrnuti se i na odnos prema ostacima nekadašnje samostanske Kapele Blažene Djevice Marije na istočnom zidu Palače Ludovika Jelačića koji su u potpunosti zarasli u vegetaciju te su gotovo nevidljivi (sl. 45). Redovno održavanje i obrezivanje vegetacije omogućilo bi veću vidljivost tog nasljeđa. Neposredno ispred ostataka crkve napravljen je, u sklopu uređenja Vranicanijeve poljane, servisni infrastrukturni dio parka koji zasigurno ne doprinosi uvažavanju ostataka nekadašnje crkve.

²²⁷ Za Mesnička vrata već su provedena arheološka istraživanja. Mašić, 2015., 267-270. O uređenju partera razmišljalo se tijekom arheoloških istraživanja. Sutlić, 2014., 36.

44. Položaj nekadašnjih sjevernih kaptolskih vrata

45. Ostatci Crkve Blažene Djevice Marije obrasli u vegetaciju

ZAKLJUČAK

U diplomskom radu prikazano je graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Navedeno je četrnaest lokaliteta iz tog razdoblja koji imaju status nepokretnog kulturnog dobra. Ustanovljeno je deset arheoloških istraživanja na Kaptolu i Gradecu koja su otkrila srednjovjekovne nalaze. Detektirano je jedanaest srušenih ili nelociranih građevina te se uputilo na literaturu korisnu za njihovo daljnje istraživanje. Za četrnaest građevina koje su u većoj ili manjoj mjeri preživjele od srednjeg vijeka do danas napravljen je kataloški obrazac. Sve građevine su obiđene na terenu te fotografirane. Napravljeno je pet različitih karata Kaptola i Gradeca sa (1) srednjovjekovnim zidinama Kaptola i Gradeca (sl. 10), (2) mapiranim nepokretnim zaštićenim kulturnim dobrima s građevnim dijelovima iz srednjeg vijeka (sl. 11), (3) nekim arheološkim istraživanjima s otkrivenim srednjovjekovnim nalazima (sl. 12), (4) srušenim ili nelociranim srednjovjekovnim građevinama (slika 13) te (5) građevinama koje su u većoj ili manjoj mjeri očuvane iz srednjeg vijeka (sl. 42).

Diplomski rad osvrnuo se na mogućnosti digitalne prezentacije nasljeđa nadovezavši se na slične projekte u Dubrovniku i Veneciji. Želja je da mapiranje ovog sloja nasljeđa bude prvi korak ka široj digitalizaciji povijesti Zagreba. Također se dao prijedlog potpunije prezentacije srednjovjekovnog nasljeđa Kaptola i Gradeca upućujući na parterno prezentiranje nekadašnjih ulaza u grad te na održavanje već prezentiranih lokaliteta.

Diplomskim radom pokazano je da je graditeljsko nasljeđe Kaptola i Gradeca iz razdoblja od 13. do 15. stoljeća i dalje iznimno živo u slici grada. Nasljeđe tog doba predstavlja markantne točke povijesne urbane sredine. Nedavne potrese i obnove koje su uslijedile ili će tek uslijediti treba shvatiti kao potencijal za daljnja istraživanja i bolje prezentiranje ovog temeljnog razdoblja zagrebačkog graditeljskog nasljeđa.

LITERATURA

1. Zdenko Balog, »Južni portal crkve Sv. Marka na Gradecu u kontekstu bečkog dvorskog kiparstva«, u: *Cris*, IX, 1. (2007.), str. 128-146.
2. Ana Bedenko, *Povijest izgradnje zagrebačke katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije s posebnim osvrtom na gradnju lađa u 14. i 15. stoljeću*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
3. Vladimir Bedenko, *Zagrebački Gradec : kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1989.
4. Ksenija Brusović, *Kritička recepcija konzervatorsko–restauratorskih radova na zagrebačkom Gradecu 1980-ih godina*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
5. Neven Budak, »Budući da smo htjeli u Zagrebu na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad..., Rađanje Gradeca - okolnosti, poticaji, slijed«, u: Zlatko Stubić, *Zlatna bula 1242.-1992.*, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1992.
6. Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
7. Franjo Buntak, *Povijest Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
8. Aleksandra Bugar, Boris Mašić, *MGZ u službi arheologije*, katalog izložbe (25.4.-9.10.2013.), Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2013.
9. Ana Deanović, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti: Kršćanska sadašnjost, 1995.
10. Željko Demo, *Opatovina : tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti : Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2006.
11. Lelja Dobronić, *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*, Zagreb: Školska knjiga, 1983. [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1967.]
12. Lelja Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Zagreb : Školska knjiga, 1988.
13. Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
14. Lelja Dobronić, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1992.
15. Damir Foretić, »Trideset godina obnove zagrebačke katedrale«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo*, XXIX (1-2) (2019.), str. 34-53.
16. Hrvoje Gračanin, »Zagrebačko područje do osnutka biskupije«, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb: Novi Liber, 2012., str. 2-29.

17. Zoran Gregl, *Rimljani u Zagrebu : Tragovi Rimskog Carstva u gradu i okolici*, Zagreb: Mladost, 1991.
18. Borislav Grgin, »Vrhunac srednjovjekovnog razvoja«, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb: Novi Liber, 2012., str. 64-107.
19. Rudolf Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb: August Cesarec Izdavač, Atlantic Paper, 1992. [prvo izdanje 1942.].
20. Zorislav Horvat, »Srednjovjekovna crkva sv. Marka«, u: Petar Puhmajer, *Crkva sv. Marka u Zagrebu : Arhitektura, povijest, obnova*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2013., str. 11-35.
21. Radovan Ivančević, »Metodska razmatranja o dosadašnjim katastrofama zaštite spomenika i izgledima za buduće pothvate« u: *Peristil*, 26 (1) (1983.), str. 149-152.
22. Ivan Kampuš, Igor Karaman, *Tisućljetni Zagreb : od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Zagreb: Školska knjiga, 1975.
23. Nada Klaić, *Povijest Zagreba*, Zagreb : Liber, 1982.
24. Sandra Križić Roban, »Stanovi zagrebačkih kanonika – od zajedničkog stanovanja do reprezentativne kurije Ivana Znike«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21 (1997.), str. 101-109.
25. Zdenko Kuzmić, »Obnova Muzeja grada Zagreba« u: *Informatica museologica*, 21 (1-2) (1990.), str. 19-22.
26. Boris Mašić, »115 Zagreb – Gornji grad (Trg Franje Markovića, Trg Katarine Zrinske, Jezuitski trg, Mesnička ulica)«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2009., str. 273-275.
27. Boris Mašić, »133 Zagreb – Mesnička ulica (Mesnička vrata)«, u: Zoran Wiewegh, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11/2014., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2015., str. 267-270.
28. Boris Mašić, »52 Zagreb – Kaptol 29 (dvorište)«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2005.a., str. 112-113.
29. Boris Mašić, »53 Zagreb – Park Grič«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2005.b., str. 114-115.

30. Boris Mašić, Aleksandra Bugar, »97 Zagreb – Trg sv. Marka«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2007., str. 182-184.
31. Boris Mašić, Aleksandra Bugar, Buga Pantlik, »85 Zagreb – Trg sv. Marka«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2006., str. 168-170.
32. Boris Mašić, Buga Pantlik »134 Zagreb – Park Grič«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6/2009., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2010., str. 264-266.
33. Boris Mašić, Buga Pantlik »81 Zagreb – Gornjogradska gimnazija«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2006.a, str. 162-163.
34. Boris Mašić, Buga Pantlik »84 Zagreb – Park Grič«, u: Jasen Mesić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2006.b, str. 166-168.
35. Boris Mašić, Buga Pantlik »88 Zagreb – Park Grič«, u: Blanda Matica, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4/2007., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2008., str. 204-206.
36. Bruno Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća II. : Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga, 1995.
37. Zrinka Nikolić Jakus, »Počeci srednjovjekovnog grada«, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb: Novi Liber, 2012., str. 30-63.
38. Silvije Novak, »Prezentacija spomeničkog kompleksa u Opatičkoj ulici br. 22 u Zagrebu«, u: *Peristil*, 26 (1) (1983.), str. 173-177.
39. Ana Plosnić Škarić (ur.), *Mapping urban changes : Mapiranje urbanih promjena*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2017.
40. Tihomir Ponoš, »Kaptolske zidine«, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb: Novi Liber, 2012b., str. 128-131.
41. Tihomir Ponoš, »Zidine Gradeca«, u: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*, Zagreb: Novi Liber, 2012a., str. 100-103.
42. Branimir Rašpica, Ivan Jengiđ, »Južni portal u svjetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove«, u: Petar Puhmajer, *Crkva sv. Marka u Zagrebu : Arhitektura, povijest, obnova*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2013., str. 151-180.

43. Korana Sutlić, »Lokacija bedema postat će nova turistička atrakcija«, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 24. lipnja 2014., str. 36.
44. Gjuro Szabo, *Stari Zagreb*, Zagreb: Izdanje Knjižare Vasić i Horvat, 1941.
45. Gjuro Szabo, »Samostan cistercita u Zagrebu«, u: *Gjuro Szabo : O Zagrebu* (pretisak, ur. Snješka Knežević), Zagreb: AGM, 2012. [izvorni tekst 1911.], str. 120–127.
46. Želimir Škoberne »133 Zagreb – Demetrova 7«, u: Zoran Wiewegh, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6/2009., Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2010., str. 259-264.
47. Slavko Šterk, Boris Mašić, *Mors porta vitae - Smrt vrata života : Stara zagrebačka groblja i pogrebi*, katalog izložbe (12.12.2011.-26.2.2012.), Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2011./2012.
48. Ivan Krstitelj Tkalčić, *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, svezak I–XI, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1889. – 1905.
49. *Provedbeni urbanistički plan uređenja i revitalizacije Gornjeg grada i Kaptola*, Zagreb: Urbanistički zavod Grada Zagreba, 1979.

Internetski izvori

1. *Galerija nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba*, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, <http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/PGW?OpenPage> (pregledano 4.3.2021.).
2. Geoportal, Kulturna dobra, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/geoportal.html#/> (pregledano 14.7.2021.)
3. *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr> (pregledano 4.3.2021.)
4. *U petak u 11 sati u Banskim dvorima će se predstaviti prva faza arheoloških istraživanja u sjevernom dijelu dvorišta*, Vlada Republike Hrvatske, 2021., <https://vlada.gov.hr/vijesti/u-petak-u-11-sati-u-banskim-dvorima-ce-se-predstaviti-prva-faza-arheoloskih-istrazivanja-u-sjevernom-dijelu-dvorista/31607> (pregledano 5.6.2021.)
5. Visualising Venice, <http://www.visualizingvenice.org/visu/> (pregledano 14.7.2021.)
6. *Kula Lotrščak*, www.gkd.hr/kula-lotrscak/, (pregledano 25.8.2021.);

7. Nacional, Park Grič www.nacional.hr/zagonetni-fenomen-zagreba-park-gric-simbioza-setalista-i-arheoloskog-nalazista/ (pristupljeno 15.12.2021.)
8. Nalazi na mjestu otkrivanja, MGZ www.mgz.hr/hr/zbirke/nalazi-na-mjestu-otkrivanja,104.html (pristupljeno 15.12.2021.)
9. Devastacija Vranicanijeve poljane na Gornjem gradu www.zg-magazin.com.hr/devastacija-vranicanijeve-poljane-na-gornjem-gradu/ pristupljeno 15.12.2021.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 2 – izvor Demo, 2006., 31.

Slika 3 – izvor Nikolić Jakus, 2012., 48.

Slika 4 – izvor Marin Duić

Slika 5 – izvor Marin Duić

Slika 6 – izvor www.nacional.hr/zagonetni-fenomen-zagreba-park-gric-simbioza-setalista-i-arheoloskog-nalazista/ (pristupljeno 15.12.2021.)

Slika 7 - izvor Marin Duić

Slika 8 – izvor Google Maps

Slika 9 – izvor Marin Duić

Slika 10 – izvor Marin Duić

Slika 11 – izvor Marin Duić

Slika 12 – izvor Marin Duić

Slika 13 – izvor Marin Duić

Slika 14 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 15 – izvor Google Maps

Slika 16 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 17 – izvor Marin Duić

Slika 18 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 19 – izvor Marin Duić

Slika 20 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 20 – izvor Marin Duić

Slika 21 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 22 – izvor Marin Duić

Slika 23 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 24 – izvor Google Maps

Slika 23 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 24 – izvor Google Maps

Slika 25 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 26 – izvor Marin Duić

Slika 27 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 28 – izvor Marin Duić

Slika 29 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 30 – izvor Marin Duić

Slika 31 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 32 – izvor Google Maps

Slika 33 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 34 – izvor Marin Duić

Slika 35 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 36 – izvor Marin Duić

Slika 37 – izvor Google Maps, obrada Marin Duić

Slika 38 – izvor Google Maps

Slika 39 – izvor Google Maps

Slika 40 – izvor Google Maps

Slika 41 – izvor Marin Duić

Slika 42 – izvor Marin Duić

Slika 43 – izvor Marin Duić

Slika 44 – izvor Marin Duić

Slika 45 – izvor Marin Duić

SUMMARY

This research examines the architectural heritage of Kaptol and Gradec in the period from the 13th to the 15th century. The paper aims to review and digitize literature concerning the medieval architectural heritage of the area to encourage a better conservation presentation and the wider digitization of Zagreb's history. Data on the lost or preserved medieval architectural heritage was collected through literature review and *in situ* analysis. Existing data on individual buildings were entered into the GIS program from which the thematic maps were created. Five different thematic maps of Kaptol and Gradec were made, including a map of the medieval walls. Sites with preserved medieval architectural parts were divided into categories, depending on the degree of their preservation and the percentage of preserved original medieval material. There are fourteen sites from the medieval period in this area that have the status of cultural heritage. Ten archeological excavations have been established on Kaptol and Gradec, which have revealed medieval finds. Eleven demolished or unlocated buildings were detected and reference was made to the literature useful for their further research. A catalog form has been made for fourteen buildings that have survived to a greater or lesser extent from the Middle Ages to the present day. The thesis also looked into the possibilities of digital presentation of heritage, referring to similar projects in Dubrovnik and Venice. A proposal for a more complete presentation of the medieval architectural heritage of Kaptol and Gradec was also made, referring to the floor presentation of the former city gates and the maintenance of the already presented sites.

ARCHITECTURAL HERITAGE, DIGITIZATION, GRADEC, KAPTOL, MAPPING, MIDDLE AGES